

IZVJEŠTAJI PULSKIH BISKUPA SVETOJ STOLICI (1592—1802)

Ivan GRAH, Ližnjan

UVOD

Kršćanstvo se u pulskom kraju pojavilo već u prvo doba naviještanja Radosne vijesti. Vjerski je život bio bujan. Za cara Numerija bio je 284. podvrgnut teškim i biranim mukama u pulskom anfiteatru sv. German i zatim smaknut izvan grada uz put koji je vodio za Nezakcij (Vizače). Prema legendi nastaloj par stoljeća kasnije, mladi je Kristov svjedok misionarenjem i primjerom života oteo poganstvu u Puli i okolici oko 3.000 osoba. Neki povjesničari zaključuju da je već tada Pula bila hijerarški uređena i imala biskupa koji je mogao stanovati u obnovljenoj prijestolnici starih Histra Nezakciju. U Nezakciju je na početku ovoga stoljeća bila otkrivena dvojna ranokršćanska bazilika iz 5. stoljeća, koja, prema mišljenju nekih stručnjaka, podrazumijeva postojanje biskupskog sjedišta. I Pula je imala dvojnu ranokršćansku baziliku i krstionicu u drugoj polovici 5. stoljeća. Arheološki nalazi nameću postojanje barem jednog biskupa u prvoj polovici 5. stoljeća, ali se sa sigurnošću znade da je prvi poznati biskup vodio pulsku biskupiju u razdoblju od 507. do 511. Prema svjedočanstvu arheoloških iskopina, prva je pulska bazilika (domus ecclesiae) postojala prije cara Konstantina ili u njegovo doba. Ona je bila proširena oko 350. i još u dva navrata tijekom 5. stoljeća, kad je poprimila današnji tlocrt i bila posvećena Marijinu uznesenju. Otada datiraju i dva dragocjena moćnika pronađena u katedrali 1860. i pohranjena u jedan bečki muzej.

Granice drevne pulske biskupije poklapale su se s pulskim agerom koji se prostirao do rijeke Raše. Prema povijesnim izvorima pulska je biskupija 1028. preuzela pićanskoj biskupiji labinski i riječki arhidakonat, dok se prema drugima to barem djelomično dogodilo već 983. Pulska je biskupija među istarskima osjetila najteže posljedice državne granice koja ju je dijelila na austrijski i mletački dio. Godine 1784. Habsburzi i Mlečani uskladili su granice istarskih biskupi-

ja s državnom granicom, dok je crkvena provedba bila izvršena bulom pape Pija VI. 1788. godine¹.

1. KLAUDIJE SOZOMEN (1583—1605)

Biskup Klaudije Sozomen rodio se u Nikoziji na otoku Cipru, odakle mu je obitelj prebjegla ispred Turaka. Kao biskup bio je odrješit u sprovođenju tridentske obnove u pulskoj biskupiji: 1586. ukinuo je akvilejski pokrajinski obred i uveo rimski; 1593. zabranio je staroslavensku službu Božju, ali mu se žestoko usprotivila gradska uprava Rijeke, a jednom su ga fizički napali neki protestanti u Vodnjanu; pokušao je otvoriti sjemenište; 1598. održao je u Labinu sinodu; 1604. odrekao se zbog malarične bolesti biskupije u korist brata Kornelija, koga je ranije bio imenovao generalnim vikarom².

Biskup Klaudije Sozomen sastavio je pet relacija: 1592(I), 1595(II), 1598(III), 1600(IV) i 1604(V)³. Prvu je osobno odnio u Rim sam biskup, treću pulski kanonik Markantun de Rinaldis, četvrtu pulski kanonik Ivan Gabon, petu je vjerojatno predao biskupov brat Kornelije, dok za drugu nema podataka.

Sažetak relacija. Pula, grad koji su davno bili osnovali Kolšani⁴, slavi se kao najstariji i najčasniji u istarskoj pokrajini i još su vidljivi tragovi veličine i naseljenosti drevne rimske kolonije — amfiteatar, Cezarov hram i druge porušene zgrade. Rimljani su grad bili prozvali Julia Pia⁵, ali je sada ruševan i pust zbog malarije. Pula se prostire uz more te ima vrlo prostranu i sigurnu luku (I—IV). Broj stanovnika ne prelazi tisuću (I—II); u gradu ne živi više od 500 (III), više od 600 stanovnika (IV), više od 300 pričešćenih (V) zbog nezdravoga zraka (I—

1 Giovanni KOBLER, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, I—III, Fiume, 1896, passim (dalje *Memorie*); Francesco BABUDRI, *Elenchus episcoporum Polensium critice emendatus*, Folium dioesēos Parentino—Polēnsis, XV—XVI, Parentii, 1908—1909, passim (dalje *Elenchus*); Dane GRUBER, *Povijest Istre*, Zagreb, 1924, passim; Francesco LANZONI, *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del VII secolo*, II, Faenza, 1927, str. 847—849; Mario MIRABELLA ROBERTI, *Il duomo di Pola*, Pola, 1943, passim (dalje *Il duomo*); Mario PAVAT, *La riforma tridentina del clero a Parenzo e Pola*, Roma, 1960, passim (dalje *La riforma*); Branko MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, Pula, 1967, str. 8—19; Prospero PETRONIO, *Memorie Sacre e profane dell'Istria* (1681), Trieste, 1968, passim; RA, *Histria*, Trieste, 1972, str. 567—577; Giuseppe CUSCITO, *I reliquiari paleocristiani di Pola*, AMSI, Trieste, 1972—1973, passim; Isti, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste, 1977, passim; Makso PELOZA, *Riječka metropolija*, Rijeka, 1973, passim; CCP 6, Zagreb, 1980, str. 58; RA, *Materijali Međunarodnog znanstvenog skupa o antičkom Nezakciju u kulturi i povijesti Istre*, Pula, 1983, passim; C. G. CARBONE, *Il Friuli, Trieste e l'Istria*, Bologna, 1983, passim; *Ladonja*, list istarskih župa, 1/1984, Pazin, 1984.

2 M. PAVAT, *La riforma*, str. 93—95; Guilelmus VAN GULIK — Conradus EUBEL, *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*, III, Patavii, 1960¹, str. 276 (dalje *Hierarchia*).

3 Rimski brojevi u zgradama odnose se na kronološki redosljed relacija pojedinih biskupa.

4 Kolšani su bili davni mitološki stanovnici Kolhide u Maloj Aziji. Oni su u potjeri za Argonautima Dunavom uzvodno i Mirnom nizvodno doplovili na Jadran i uz obalu potkraj II. milenija osnovali nekoliko gradova od Akvileje do Pule. Usp. Bruna FORLATI TAMARO, *Pola*, Padova, 1971, str. 11—12 (dalje *Pola*); Mate KRIŽMAN, *Antička svjedočanstva o Istri*, Pula—Rijeka, 1979, passim (dalje *Antička*).

5 U vrijeme Plinija Starijega (24—79) Pula se zvala Pietas Julia, a u 2. stoljeću Julia Pola, zatim Pola. Biskup Klaudije Sozomen zamijenio je naziv Pietas Julia s nazivom Julia Pia. Usp. B. FORLATI TAMARO, *Pola*, str. 17; M. KRIŽMAN, *Antička*, str. 238.

—V). U gradu postoji samo jedna župa i povjerena je brizi Kaptola (II), koji bira jednog kanonika da vodi pastvu uz biskupovo odobrenje (I—V).

Katedrala je posvećena Djevici Mariji (I—IV), posvećena je Marijinu uznese-nju (V) i podložna je akvilejskom metropolitu (I, IV). Prema staroj predaji u katedrali se čuvaju relikvije sv. Flora, Demetrija, Mohora, Fortunata, Teodora, Jurja, Bazilija i Salamuna (I—II, IV)⁶. U Plominu se štuje ruka sv. Barnabe, apostola (I). Na domaku katedrale nalazi se prilično udobna biskupova kuća. Biskupska menza investirala je desetine četiriju feuda koji donose male prihode, a pojedini feudatari polažu zakletvu vjernosti biskupu i poslužuju ga za vrijeme vizitacije župa i pontifikalnih misa (V).

Kaptol⁷ ima dvije časti, arhidakona i skolastika, te deset kanonika (I—II, IV—V). Član Kaptola je i jedan franjevac konventualac, koga je papa Grgur XI—II. imenovao inkvizitorom za (mletačku) Istru. On uživa kanoničku nadarbinu (I, IV—V) i dnevne distribucije (II)⁸, a vrši i službu teologa (I—III). Svi su kanonici izvršili ispovijest vjere kao i svi ostali crkveni službenici (I). Kanonici osobno sudjeluju u koru i osobno mise na blagdanske i ferijalne dane te kad rubrike dopuštaju mole i Gospin oficij (I—II, IV—V), ali ne žele biskupovo prisustvo u koru, iako on ovdje već 9 godina živi stalno i uz opasnost za život zbog kužnoga zraka (I). Jedan nadarbenik i klerici poslužitelji dijele jednu kanoničku nadarbinu (IV—V). Dnevne distribucije primaju samo oni kanonici koji sudjeluju u službi kora ili su zakonito spriječeni. Članom Kaptola može postati klerik koji je barem podđakon (I—II). Kanonici koji ne rezidiraju u gradu ne uživaju ni kanoničke prebende ukoliko ih biskup ne ispriča (IV). Rezidencijalni kanonici dijele i dnevne distribucije koje se sastoje od raznih nameta, najmova, ugovora i darova te iznose oko 20 mletačkih dukata⁹, dok svaka kanonička nadarbina ne prelazi vrijednost od 70 ml. dukata godišnje (V).

6 O tim svecima usp. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979, str. 267—270 (dalje *Leksikon*).

7 Pulski kaptol ubraja se zajedno s porečkim u najstarije u Istri i potječe iz sredine 6. stoljeća. Pulski je kaptol bio najbogatiji po broju nadarbenika, kojih je bilo do 16 zajedno s častima arhidakona i skolastika, i po veličini prihoda. Kaptol je zarana bio stekao pravo izbora biskupa, što je potvrdio car Ludovik 815. godine. Spomenuto je pravo car Henrik 1093. oduzeo Kaptolu i predao ga akvilejskim patrijaršima. Isto je pravo oduzeo svim istarskim katedralnim kaptolima papa Ivan XXII. 1322. godine, a papa Benedikt XII. to je izričito ponovio 1333. Pulskom kaptolu. Godine 1428. bile su obnovljene Kaptolske konstitucije, a papa Pio II. smanjio je 1462. broj kanonika od 14 na 10 i potvrdio časti arhidakona i skolastika. Papa Grgur XIII. ukinuo je 1584, kako piše Kandler, ili 1585, kako navodi Pavat, jedan kanonikat i nadarbinu predao inkvizitoru za Istru. Kaptol je vodio jedinu gradsku župu do 1939. Sadašnji Kaptol ima samo dva člana. Starija arhivska grada obuhvaća razdoblje od 1200. do 1820. Ona je nakon drugoga svjetskog rata dospjela u Historijski arhiv Rijeke (Sign. VO—I), odakle je dio građe bio predan 1967. Historijskom arhivu Pazin. Usp. Pietro KANDLER, *Fasti sacri e profani delle chiese episcopali di Parenzo e Pola*, Parenzo, 1883, passim (dalje *Fasti*); M. PAVAT, *La riforma*, str. 210—211; *Vodič Historijskog arhiva Rijeke*, Pazin—Rijeka, 1980, str. 215; *Crkva u Istri. Osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije*, Poreč—Pazin, 1987, passim.

7 Dnevne distribucije bile su novčane nagrade koje su se dijelile iz zasebnoga fonda kanonicima koji su sudjelovali u korskom moljenju oficija i koji su bili opravdano odsutni.

9 Tada je 1 mletački dukat vrijedio 6 i po lira; lira se dijelila na 20 solda, a 1 sold na 12 soldina ili paupera. Škuda je vrijedila 7 lira, a forinta od 4 do 5 i po lira. Seljakova se nadnica računala 8—10 solda, a jedan riječki starić pšenice (38,26 litara) prodavao se po 1 škudu ili po 1,08 dukata. Usp. CCP 12, str. 10, bilj. 31 i str. 21, bilj. 64.

U gradu postoje i razne druge crkve koje nisu povjerene svećenicima, već se za njih brinu bratovštine¹⁰ i one izabiru svećenike da im na blagdanske dane mise (I). U gradu ima mnogo crkava bez svećenika i vlastite imovine, a u gradskoj su okolici mnoge zbog toga i porušene (IV). Druge se gradske crkve zovu škole ili bratovštine. One su pod laičkom upravom i stalno zavađene s biskupom (V). I diljem biskupije postoje mnoge bratovštine koje su često zavađene sa svojim kuratima, sa župnicima i s biskupom (I i IV).

Mletačke su vlasti naselile u Pulu koloniju Grka kojima je papa Grgur XIII. odstupio jednu crkvu. Oni žive po svojoj vjeri i poštuju rimokatoličku, a izgrednike i napadače naše vjere sudili su biskup i inkvizitor, dok su neki na biskupov nagovor prihvatili rimokatolički obred (I i III). Pripadnika grčke kolonije nema više od 80, a biskup i inkvizitor bdiju da oni ne napadaju ni vrijeđaju Katoličku Crkvu (III)¹¹.

Biskupija se dijeli na mletački dio, koji je u sastavu Italije, i na ilirsku pokrajinu, koja je u sastavu Austrije (I i V)¹². S mletačkim dijelom svršava Italija, a ilirska je pokrajina pod vlašću nadvojvode Ferdinanda (III i IV). Austrijski je dio biskupije izložen turskim naletima (II). Biskupija je prostrana (IV) i ima oko 40.000 žitelja (I—III), oko 30.000 (IV), oko 36.000 stanovnika (V). U biskupiji ima šest zbornih crkava: Labin, Vodnjan i Barban u mletačkom dijelu, a Rijeka, Kastav i Lovran u austrijskom. Svih župa ima 40 i isto toliko župnika (I, III—V). Sve su župe siromašne (II). Zbornih crkava ima 9 (V). Svjetovni gospodari ili zajednice uživaju pravo patronata¹³ gotovo nad svim župama, a biskup potvrđuje izabrane crkvene djelatnike (V). Sav je narod u biskupiji kršćanski i sklon pobožnosti (II i IV). Jedino je u Vodnjanu nekoliko osoba zaraženih Vergerijevom herezom¹⁴. Svi su oni bili suđeni: neki su se odrekli zabluda i pokori-

10 Mletačka je Republika između 1579. i 1741. nizom zakonskih odluka potisnula nadzor crkvenih vlasti nad radom bratovština i sve poslovanje povjerila laičkim osobama i sve bratovštinske prihode oporezovala stopom od 6%. Godine 1741. bilo je evidentirano 149 bratovština u mletačkom dijelu pulske biskupije. Usp. bilješku broj 19. u CCP 16.

11 Grci iz Cipra, Kandije, Nauplije i Malvazije doseljivali su se u Pulu u više navrata od 1540. do 1669. Biskup Klaudije Sozomen, po nalogu pape Grgura XIII, odstupio je 1583. pridošlicama crkvu sv. Nikole, jer su se oni smatrali ujedinjeni s rimokatolicima. To je sjedinjenje bilo, međutim, samo prividno. Neki su pojedinci i obitelji s vremenom prihvaćali rimokatoličku vjeru stárosjedilaca. Crkvu sv. Nikole preuzeli su kasnije pravoslavci iz Crne Gore, koji su se nastanili u nedalekom Peroju.

12 Državna austrijsko—mletačka granica u Istri bila je utanačena Wormskim primirjem 1521, ali je konačno bila sprovedena Tridentskim pravorjekom 1535. Usp. Carlo de FRANCESCHI, *L'Istria*, Parenzo, 1879, str. 283—289.

13 Patronatsko pravo ili patronat bilo je iskonsko pravo naroda da bira svoje župnike i ostale crkvene djelatnike, pravo koje se s vremenom različito razvijalo i sprovodilo u mletačkom, različito u austrijskom dijelu biskupije. Opširnije o tome usp. CCP 6, str. 12; str. 13, bilj. 38 i CCP 16, str. 68, bilj. 18.

14 Vodnjan je slovio kao žarište protestantizma u drugoj polovici 16. stoljeća. Kolovođe tih ideja bili su potomci Marka Cinei. Protiv njih su se vodili procesi od 1569. do 1590, obuhvativši i druge istomišljenike kao brionskog kirurga kalvinca Pavla Tenisa, fažanskog župnika Velloco i galižanskog svećenika Blaža Tessarisa. U Vodnjanu postoji crkva s uklesanim natpisom »Ecclesia S. Inquisit(ionis) Istriae«. Uz crkvu je djelovao samostan franjevac konventualaca. Inkvizitor za Istru (mletački dio) bio je redovito jedan konventualac, koji je prema potrebi stanovao u Puli, u Vodnjanu, u Izoli ili u Kopru, a putne i druge troškove podmirivao je prihodima jednog pulskog kanonika. Bisku Klaudije Sozomen govori o koparskom biskupu Petru Pavlu Vergeriju (1536—1548), čije je heretičke ideje bio poprimio i njegov brat, pulski biskup Ivan Vergerio (1532—1548). Usp. M. PAVAT, *La riforma*, str. 168—173; Armando PITASSIO, *Diffusione e tramonto della Riforma in Istria: Diocesi di Pola nel '500*, Perugia, 1970, passim; RA, *Dignano e la sua gente*, Trieste, 1975, str. 62—66 i 166; Antonio MICULIAN, *Contributo alla storia della Riforma protestante in Istria*, CRS Rovigno, Atti X, str. 222 i Atti XI, str. 188.

li se, drugi su opet upali u zablude, a oni nepokorni bili su u raznim vremenima osuđeni na smrt. O tim su pojavama biskup i inkvizitor pisali Kongregaciji i Svetom oficiju. U Kožljaku, austrijskom dijelu biskupije, neki Domicil Juraj Barbo¹⁵ živio je odmetnički, zlostavljao i izgonio neke župnike, ali na biskupov utok i zalaganje pape Siksta V. kod austrijskog nadvojvode sada živi u miru, iako ustraje u herezi. »I sinovi Mesalda Barboa, osuđenog na smrt sa strane nadvojvodinog suda, od srca su se vratili Crkvi i revno sudjeluju u bogoslužju (I)¹⁶. Sav je narod u biskupiji pobožan, osim nekolicine u Rijeci, o čemu je biskup također izvjestio Kongregaciju i Sveti oficij (II). Bilo gradsko bilo seosko stanovništvo širom biskupije odano je vjeri izuzme li se nekoliko osoba u Vodnjanu zaraženih Vergerijevom herezom. No biskup i inkvizitor poduzimaju protiv njih razne sankcije (III). U biskupiji nema zabluda (V). Nema ni sjemeništa zbog siromaštva (I-V) i jedva pokoji učitelj u gradu i u biskupiji poučava mlade gramatiku i kršćanski nauk (I i IV) na trošak gradske uprave (IV). Sama Pula katkad ima katkad nema učitelja zbog pogubna zraka koji ondje vlada (IV). Svuda učitelji poučavaju mlade gramatiku i pjevanje, a u nedjelje i vjeronauk (V).

U onom dijelu biskupije gdje se glagolja potrebne su knjige za duhovno i kulturno uzdizanje klera (I). Čitava biskupija oskudijeva svećenicima, napose glagoljašima, a ono malo što ih ima neučki su, jer nemaju ni knjiga za učenje na svom jeziku (III). Zbog nedovoljnih prihoda za življenje teško je dobiti župnike bilo za župe gdje se bogoslužje vrši na staroslavenskom bilo na latinskom jeziku (IV). Gotovo se u svim župama austrijskog dijela biskupije glagolja (V).

Svake godine biskup ili generalni vikar vizitira sve župe, misi, propovijeda i dijeli sakramente. U Labinu i u Rijeci postoje arhiđakoni (I). U ovom trogodištu biskup je jednom, a generalni vikar dvaputa, pohodio sve župe (II). Biskup svake godine vrši kanonski pohod župa, a pomažu mu generalni vikar te labinski i riječki dekan. Oba dekana revno obilaze župe i o stanju izvještavaju biskupa i generalnog vikara (III—IV). U ovom trogodištu biskup nije mogao pohoditi župe zbog opasnosti od uskoka¹⁷. Vrlo je opasno uopće izlaziti iz mletačkog u

15 Juraj Barbo, plemić iz Kožljaka, posvetio se vojničkoj karijeri. U službi Habsburgovaca borio se protiv Turaka, zajedno s bratom Franjom, koji je bio vlasnik kožljačke gospoštije i drugih imanja i vršio službu riječkog kapetana, prigrlio je protestantizam. Juraj i Franjo Barbo žestoko su istupili na saboru staleža u Ljubljani 1579. protiv progona pojedinih širitelja protestantizma u Pazinskoj grofoviji. Na istom su saboru oni uspjeli isposlovati neometan prolaz protestantskih misionara kroz Riječki kapetanat u Pazinsku grofoviju, iako se na Pazinsku grofoviju nije protezala čareva dozvola o slobodi vjeroispovijesti iz 1578. Braća Barbo zadavala su velike brige i pićanskim biskupima, osobito Reitgartleru i Zari. Usp. Camillo de FRANCESCHI, *I castelli della Val d'Arsa*, Parenzo, 1900, str. 117 (dalje *I castelli*); A. PITASSIO, *Diffusione*, str. 64; CCP 6, str. 2—4 i 24.

16 Messaldo Barbo (1528—1589) bio je suvlasnik kožljačkog kaštela i vlasnik Paza. Imao je 5 sinova i 2 kćeri, koje je kao vatreni pristaša i širitelj protestantizma odgojio u novim idejama. Sva su se djeca vratila u krilo Katoličke Crkve; dapače, sin Bernardin spominje se 1621. kao član udruženja *Sodalitas defensionis christianae*. Vjerojatno su te obiteljske vjerske trzvice bile povod da je u nekoj žučnoj raspravi Masaldo nasrnuo na sina Kastelmana i ubio ga te je bio u Ljubljani osuđen na smrt kao ubojica 1589. Usp. C. de FRANCESCHI, *I castelli*, str. 129—131.

17 Uskoci su zadavali mletačkim vlastima u Istri sve veće udarce i za narod bili stalna opasnost tamo od sedamdesetih godina 16. stoljeća dalje. Godine 1599. izvršili su napad na utvrđeni Labin, zatim na Plomin. Svi ti iznenadni prepadi i provale izazvali su tzv. uskočki rat (1615—1617). Nesigurno je bilo svako putovanje i morem i kopnom. Godine 1576. napali su u Budavskom zaljevu lađu koja je plovila za Pulu, opljačkali posadu i putnike, među kojima 4 pulska kanonika i druge svećenike koji su se vraćali kući nakon održavanja sinode u Labinu. Zbog te stalne opasnosti prorijedilo se i održavanje

austrijski dio biskupije, a nesigurno je kretanje i u samom mletačkom dijelu. U ovoj biskupiji ima mnogo uskoka i kradljivaca stoke i dobara, a dogodi se da oni odvođe sve stanovnike pojedinih mletačkih sela, koje zatim treba otkupiti. I zbog te nemile pojave pokrajina mora uzdržavati brojnu vojsku (IV).

Biskup je održao dvije sinode u skladu s tridentskim propisima (I). Već tri godine nije se održala sinoda zbog bojazni od uskoka (IV).

U biskupiji postoji više samostana: u Puli samostan franjevac konventualaca i augustinaca te dva benediktinki pod biskupovom vlašću, a 1592. bio je otvoren biskupovim novcem i milodarima onaj male braće uz obnovljenu crkvu sv. Mateja¹⁸; u Labinu postoji samostan konventualaca¹⁹; u Plominu i u Lovranu trećoredaca glagoljaša²⁰ i u Rijeci augustinaca (I)²¹. U samom gradu postoje dva samostana benediktinki i po jedan franjevac konventualaca i augustinaca (II—III), a po biskupiji ima drugih šest (II). U Labinu postoji samostan franjevac konventualaca, u Plominu pavlina, u Lovranu trećoredaca glagoljaša i u Rijeci augustinaca (III). U gradu postoji po jedan samostan franjevac konventualaca, augustinaca i benediktinki sv. Teodora, s kojim se sjedinio biskupovom dozvolom i kongregacije onaj sv. Katarine i ima oko 30 redovnica (IV—V). U Labinu djeluje samostan konventualaca, u Plominu i u Lovranu trećoredaca glagoljaša i u Rijeci augustinaca (IV). U franjevačkom i u augustinskom samostanu u Puli žive po dva—tri redovnika (V).

2. KORNELIJE SOZOMEN (1605—1618)

Biskup Kornelije Sozomen rodio se u Nikoziji na otoku Cipru. Završivši teološke nauke, stekao je doktorat obaju prava. Kao pulski biskup nastavio je ob-

---

sinode u Labinu, jer se kler mletačkoga dijela sve teže odazivao. Dijecezanske su se sinode iz praktičnih razloga održavale u Labinu, koji se nalazio na pola puta između Pule i Rijeke i koji je bio napućeniji od nezdrave Pule, te se ondje lakše našao smještaj za stotinjak kanonika, župnika i svećenika. Opširnije o uskočkom ratu usp. Miroslav BERTOŠA, *Istarsko vrijeme prošlo*, Pula, 1978, passim; Isti, *Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću I*, Pula, 1986, passim.

- 18 Samostan sv. Franje franjevac konventualaca postoji u Puli od 1226, kad ga je navodno osnovao sv. Antun Padovanski. Augustinci su preuzeli crkvu Gospe od Milosrda 1453. zajedno sa samostanom koji je ranije pripadao benediktincima. Samostan benediktinki s crkvom sv. Teodora spominje se od 950, a 1597. preuzeo je i onaj na otoku sv. Katarine, gdje su benediktinke živjele do 15. stoljeća. Samostan male braće izvan grada djelovao je, prema pisanju biskupa, od 1592, dok drugi izvori datiraju njegovo otvaranje godinom 1615. Usp. M. PAVAT, *La riforma*, str. 274; Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci III*, Split, 1965, str. 167 i 173; L. P., *Il francescanesimo a Trieste e in Istria*, Trieste, 1982, str. 91—92.
- 19 Samostan je osnovala obitelj Luciani 1434. i djelovao je do 1794, kad su ga ukinule mletačke vlasti. Mijo Mirković na sebi je svojstven način i s klasne pozicije opisao taj samostan poistovjećujući konventualce s trećorecima glagoljašima (*Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb, 1960, str. 18—20). Usp. M. PAVAT, *La riforma*, str. 275; Sergio CELLA, *Albona*, str. 77; *Francescanesimo*, str. 98; Herman STEMBERGER, *Labinska povijesna kronika*, Labin, 1983, str. 27.
- 20 Pavlinski samostan u Klavaru nedaleko od Plomina spominje se od 1471. Ukinuli su ga Mlečani potkraj 18. stoljeća. I u Lovranu je postojao pavlinski samostan do 1794. Više pulskih biskupa pogrešno je ta dva samostana pripisivalo trećorecima glagoljašima. Usp. M. PAVAT, *La riforma*, str. 275; S. CELLA, *Albona*, str. 77—78; H. ŠTEMBERGER, *Labiska*, str. 78.
- 21 Augustinski samostan s crkvom sv. Jeronima u Rijeci bio je utemeljen 1315, a 1509. spalili su ga Mlečani. Samostan se ponosio vrlo vrijednim i učenim redovnicima. Neki su se istaknuli kao vrsni propovjednici, drugi kao priori i biskupi i prosvjetitelji, jer su se bavili i školstvom. Samostan je ukinuo car Josip II. u jeki svojih apsolutističkih reformi 1788. Usp. G. KOBLER, *Memorie*, str. 94—99.

navljati stanje u biskupiji utrtim putem svoga brata i prethodnika, posvetivši posebnu pažnju obnovi samostana. Godine 1615. zauzeo se kod Kongregacije i uprave Franjevačkoga reda za otvaranje samostana na otočiću Veruda kod Pule. Umro je u Puli i bio pokopan u katedrali²². Biskup Kornelije odaslao je u Rim 4 izvještaja: 1606(I), 1609(II), 1611(III) i 1616(IV). Imenovanje za biskupa zateklo ga je u Rimu 30. 8. 1605, kako sam piše u prvoj relaciji, te je prije odlaska iz Vječnoga Grada pohodio bazilike na račun svog prvog trogodišta i na temelju pete bratove relacije kao i osobnoga znanja vjerojatno već u Rimu napisao prvi izvještaj, koji je službeno bio primljen gotovo godinu kasnije. Drugu je relaciju odnio u Rim katedralni kanonik Franjo Lenzi, koji je i podmirio troškove za bulu biskupovog imenovanja i za njegov raniji boravak u Rimu. Punomoć je sastavio pulski notar Viskard de Viscardi, a svjedočili su kanonici Ivan Sudenić i Dominik Musca. Treći i četvrti izvještaj odnijeli su zajedno u Rim 1616. Matej Forti, doktor obaju prava, i Badin de Nores, Cipranin: prvi je bio generalni vikar, drugi pulski kanonik. Punomoć im je sastavio Dominik Rigo, notar, kanonik i vicekancelar kurije, a konvalidirao ju je Antun Longo, knez Pule i duždev predstavnik. Svjedočili su Benedikt Binutis, kanonik skolastik, i Bartol de Bartholomeis, kanonik. Treću je relaciju trebao odnijeti ranije opunomoćeni Cezar Proficio, generalni vikar biskupije. Među spisima postoji i duplikat četvrte relacije.

Sadržaj izvještaja. Pula, grad u mletačkoj Istri, ruševna je i nepodobna za stanovanje zbog zračnih nepogoda. U gradu živi jedva 600 žitelja (I—III), ali prema svjedočanstvu ostataka u davnim je vremenima bio prostran i gusto napučen grad (II). Ionako jadno dosadašnje stanje u gradu u novije se vrijeme pogoršalo (IV). Katedrala je posvećena Marijinu uznesenju (I—III). Sakristija katedrale oskudijeva misnim ruhom. Ona uživa male prihode, kojima upravlja laik imenovan od gradske uprave (II—III). Dotični upravitelj svake godine polaže račun o svom poslovanju gradskom rektoru. Ove je godine izrađena jedna misnica i jedna dalmatika od damasta sa zlatnim ukrasima (II). Sakristija oskudijeva inventarom, a njezinom imovinom upravlja laik, biran iz vijeća plemića. On polaže račun o poslovanju svake godine na skupštini istoga vijeća rektoru ili ovlaštenom vijećniku (IV). Katedrala nema zvonika jer ga je porušio grom (I) prije 40 godina (II). U katedrali je bratovština podigla vlastiti oltar Presvetoga Sakramenta na zgodnijem mjestu. Veliko je svetohranište bilo lijepo i ukusno pozlačeno. I 4 oltara bila su ukrašena svetim slikama, a drvenarija pozlačena pomoću milodara vjernika i biskupovim novcem (II). U katedrali postoji također oltar s mnogim relikvijama, koje su se prije čuvale na manje časnom mjestu. I taj je oltar ukusno uređen i pozlaćen (III).

Kaptol ima čast arhidakonata, službu skolastikata, 10 kanonikata (I) i 8 kanonikata i svi su kanonici svećenici (II—III). Skolastik besplatno poučava klerike u pjevanju (III). Kaptol ima 7 kanonika svećenika i 1 kanonika đakona; nema arhidakona budući da sadašnji već 3 godine čami u zatvoru, osuđen od strane Vijeća desetorice²³. Velika je nezgoda i nevolja za crkvu i za Kaptol, koji su lišeni jedinog digniteta. Biskup moli da se uz papino zalaganje imenuje drugi arhidakon, jer sadašnji neće biti više pušten iz zatvora zbog težine zločina kojim

22 M. PAVAT, *La riforma*, str. 95; *Hierarchia IV*, str. 283.

23 Nije poznato što je skrivio taj arhidakon.

ga tereti presuda (IV). Kaptolu je povjerena pastva u gradu jer je katedrala jedina župa. Kanonici međusobno biraju kandidata za župnika, koga biskup uvodi u službu (I—IV). Svi kanonici dolično obavljaju bogoslužje, osobno sudjeluju u korskom moljenju časoslova i osobno mise radnim i blagdanskim danom (I—II i IV) te ferijalnim danima mole oficij Majke Božje (II).

U gradu postoje: samostan benediktinki s kleuzurom i samostani konventualca i augustinaca u kojima se djelomično obdržavaju redovnička pravila (I). U samostanu sv. Teodora živi 26 benediktinki, u samostanu sv. Franje žive 2 konventualca, a u samostanu Svete Marije 2 augustinca (II). Uz crkvu sv. Franje borave 3 konventualca misnika i 1 brat laik. Svi oni zanemaruju samostansku stegu, rasipaju samostanska dobra i katkad uzrokuju koju sablazan. Samostanska dobra augustinaca trpe takve namete da crkva i samostan oskudijevaju u svemu. Benediktinke su pod biskupovom vlašću, žive u klauzuri, obdržavaju sve tridentske propise i posjeduju dovoljne prihode za življenje. Zajednica ima 22 redovnice (III). Papinom je dozvolom bio otvoren samostan male braće na otoku Verudi pomoću milodara pobožnih vjernika. U tom samostanu, koji je u odličnom stanju, žive dva franjevca misnika. Jedan od njih govori hrvatski, jezik vrlo potreban na Puljštini, gdje žive mnogi Hrvati (...unus patet linguam Illiricam valde huic Comitatu Polensi necessariam, cum in eo multi Illirici degunt)²⁴. Postoji i samostan sv. Teodora, gdje žive 22 benediktinke. One su dovoljno opskrbljene za život, ali zbog nezdrava zraka nisu osobito zdrave. Opatica se ranije birala doživotno, ali je sadašnji biskup, u skladu s tridentskim propisima, potvrđuje na 3 godine, no jedva par njih može obnašati toliku odgovornost, jer su ostale sve mlađe. Stoga biskup moli ovlast da Kaptol smije potvrditi drugi mandat istoj opatici na tri godine (IV).

U gradu postoje i druge crkve, koje laičke bratovštine drže prilično uredne, a na blagdanske dane u njima mise kanonici (I). U samom gradu postoje još 4 crkve²⁵ kojima upravljaju laici u ime svojih bratovština, a gastaldi ih drže prilično uredne i kanonicima koji u nedjelje i blagdane mise za bratime daju odgovarajući stipendij (II i IV). Postoje i druge već porušene ili ruševne crkve, koje se zbog pomanjkanja vlastitih prihoda ne mogu obnoviti (II). U gradu postoje još 4 crkve kojima upravljaju gastaldi i članovi bratovština. Druge su se već porušile ili se ruše, jer nemaju imovine ni patrona (III).

Biskupija je sufragan akvilejskog patrijarhata (I—III). Ona je prilično prostrana, ima oko 40.000 žitelja, dijeli se na mletački i austrijski dio, ima 6 zbornih crkava u kojima se bogoslužje vrši po rimskom obredu²⁶, pošteđena je svake

24 Samostan je pripadao dalmatinskoj provinciji, a redovnici su bili mahom Hrvati kao i većina doseljenika na Puljštini u drugoj polovici 16. stoljeća. Redovnici su bili zaduženi za kontroliranje pomorskog prometa i izdavanje sanitarnih propusnica. Doživjeli su i nekoliko uskočkih napada, čak su 1672. ubili jednog hajduka. Samostan su ukinuli Mlečani potkraj 18. stoljeća. Imovina je bila rasprodana, te je nešto od crkvenog inventara stiglo u župnu crkvu Pomeru.

25 Prema Valierovu pisanju postojalo je 1580. u Puli 26 gradskih i 13 prigradskih crkava, ali je 12 gradskih i 10 prigradskih bilo u ruševnom stanju. Usp. A. PITASSIO, *Diffusione*, str. 9.

26 Biskup Klaudije Sozomeno uveo je u pulskoj katedrali rimske liturgijske knjige 1585. i zatim ih protegao i na sve zborne crkve, a već 1586. ukinuo je akvilejski obred, koji je bio vlastiti u svim biskupijama patrijarhata. Od svih istarskih biskupa bili su u tom pogledu najradikalniji spomenuti pulski Sozomeno i pičanski Juraj Reitgartler, prvi podrijetlom Cipranin, drugi Senjanin. Usp. M. PAVAT, *La riforma*, str. 95; CCP 6, str. 19 i CCP 12, str. 5.

odmetničke izopačenosti i narod je odan vjeri (I—IV), iako ima i nekih praznovjerja koja biskup nastoji pošto—poto iskorijeniti (IV). Zbornih crkava ima 8 (II—III): Labin, Vodnjan i Barban, u mletačkom dijelu; Rijeka, Kastav, Lovran, Veprinac i Mošćenice, u austrijskom dijelu (II). Austrijski dio biskupije ima 6 zbornih crkava, kojima prednjači ona u Rijeci. Riječki arhiđakoniat ima arhiđakona, koji je ujedno i dekan, nadžupnika, 7 kanonika i 12 ovisnih župnih crkava. U mletačkom dijelu postoje 4 zborne crkve, kojima prednjači Labin s arhiđakonom, nadžupnikom, dekanom, sedmoricom kanonika i 13 podložnih župa (IV). Svih župa u biskupiji ima 30 (II—III). Nedavne otimačine, palež i ratno stanje dovele su župne crkve, osobito one u austrijskom dijelu, na rub rasula. Čak su i neki župnici napustili svoje župe i pobjegli, a biskupu je naprosto onemogućen svaki dodir sa svojim vjernicima, svako dopisivanje i svaki pohod, budući da je zabranjena svaka veza između mletačkih i nadvojvodinih podanika. Biskup je preko Venecije obavijestio nuncija u Grazu o tom jadnom stanju naročito da se osobno zauzme i nešto poduzme u njegovu korist (IV). Sadašnji je biskup lanjske godine kao generalni vikar pohodio župe zajedno s biskupom Klaudijem (bratom) i štošta poduzeo u skladu s Tridentskim koncilom (I). Biskup je u dva navrata pohodio sve župe. Austrijski je dio biskupije kanonski pohodio po nalogu pape Pavla V. sarzanski biskup Ivan Krstitelj Salva-go, apostolski nuncij u Grazu. Vizitator je izvršio pohod župa u roku od 22 dana i zacijelo opširno izvijestio o stanju u ovom dijelu biskupije (II). Lanjske je godine biskup pohodio sve župe i posebnu je brigu posvetio onima u austrijskom kraju. Apostolski je nuncij iz Graza izvijestio biskupa o svemu što je uspio postići kod nadvojvode, koji je, prožet pobožnošću i kršćanskom vjerom, pismeno odobrio i zapovjedio (riječkim) vlastodršcima da izvrše sve što je biskup za vrijeme kanonskoga pohoda bio uzakonio (IV)²⁷.

U biskupiji djeluju još generalni vikar i dva dekana, jedan u labinskom, drugi u riječkom arhiđakonatu. Dekani vrše revno svoju službu i o svemu izvještavaju biskupa ili generalnoga vikara (I—II), a svaki proces koji sastave podastru na rješavanje generalnom vikaru (II—III). Lanjske je godine generalni vikar pohodio sve župe, jer je biskup pobolijevao (III).

U dijelu biskupije gdje se glagolja nema knjiga iz kojih bi klerici mogli učiti, budući da ne znaju latinski. Zato su oni neuki (*Indiget dioecesis in illa parte, in qua Illirice celebratur, libris Idiomate Illirico, ut possint Clerici se magis exercere in his quae spectant ad Curam animarum. Sunt enim ignari, ac prorsus latinae linguae inscij*). Sveti je Otac bio češće moljen da ovom zlu stane na kraj. Sada se za isto mole i kardinali (I)²⁸.

U biskupiji nema sjemeništa i ne može se otvoriti zbog siromaštva župa, a siromaštvo je toliko da se jedva mogu naći župnici. U Puli, Vodnjanu i Barbanu

27 Za vrijeme uskočkog rata i ranije, pulski i porečki biskupi kao mletački podanici nisu bili dobro vidjeni u austrijskom dijelu svoje biskupije. Upravo su ti dijelovi u Istri najviše stradavali u predratnim i ratnim pohodima. I pičanski biskup Zara potužio se u relaciji da je u tim žalosnim vremenima njegova mala biskupija izgubila više tisuća žitelja (CCP 6, str. 4).

28 Svi su istarski biskupi toga vremena izvještavali kako se osjeća velika oskudica liturgijskih knjiga, posebno staroslavenskih u župama gdje se glagoljalo, i osobito nakon uvođenja rimskih obrednih knjiga (1586). Usp. *Porečke relacije* (CCP 12, str. 5—6); *Novigradske relacije* (CCP 16, str. 77).

postoje učitelji koje uzdržavaju gradske uprave²⁹. Biskupovim zalaganjem već pet godina fra Franjo iz Pavije, konventualac i magistar teologije, drži školu gramatike u Galižani³⁰. Ovamo zbog zdravoga podneblja dolaze učiti klerici iz biskupije, a kroz ljetne mjesece ovamo se sklanja i biskup da izbjegne nezdrav zrak u Puli. Isti konventualac pomaže svjetovnom kapelanu u pastvi župe te drži korizmene propovijedi i nedjeljne homilije. U Labinu i u Rijeci djeluju laički učitelji, koje bira gradska uprava i koji prije preuzimanja službe polažu ispovijest vjere pred biskupom (II).

U Labinu postoji samostan u kojem već 10 godina živi jedan jedini konventualac, koji se vlada kao gospodar i vlasnik te raspiskuje samostanska dobra. U Plominu je samostan pavlina sa samo jednim redovnikom. U oba ova samostana, kao i u onima u Puli, nema redovničke stege i povremeno izbije koja sablazan. U riječkom samostanu augustinaca živi do 20 redovnika: oni drže ondje i novicijat te imaju izvrsnog magistra i propovjednika u svojoj crkvi (II—III). Riječki augustinci vode i veliku školu. Lanjske su godine kapucini podigli samostan izvan gradskih zidina³¹. Uzornog su vladanja i vrlo dolično vrše bogoslužje na divljenje naroda (III). Diljem biskupije ima nekoliko samostana s jednim do dva redovnika, ali u istim samostanima vlada nebriga za bogoštovanje i za održavanje redovničkog pravila, prevelika sloboda i rasipanje crkvene imovine tako te crkve i samostani čame u nevolji i bijedi. Ako ih biskup opomene, bahato odgovaraju da ih se biskupovi ukori ne tiču te da s biskupom nemaju ništa zajedničko. Biskup moli kardinale da se tom zlu stane na kraj. Provincijali rijetko kada ili nikada ne pohode ove samostane. I, ukoliko ih pohode, onda iz njih odvlače ili prisvajaju što god ima vrijednoga. Biskup moli da mu se povjeri briga nad tim samostanima kao i drugdje te obećaje da će ih dovesti u sklad s Tridentskim koncilom i do procvata redovničke stege i pobožnosti (IV).

Biskup je u Rijeci, uz prisutnost velikog mnoštva, posvetio crkvu kapucina izgrađenu darežljivošću austrijskog nadvojvode, a širom arhidakonata u raznim je crkvama posvetio 28 oltara. Obnovljene su i mnoge crkve (IV).

Ove godine biskup nije mogao ni osobno ni po generalnom vikaru pohoditi župe zbog ratnog stanja i drugih neprilika (IV). Biskup je vruće želio osobno još jednom pohoditi Rim, ali mu to ne dozvoljavaju zdravstveno stanje i ratno stanje u istarskoj pokrajini, osobito u pulskoj biskupiji, koju su rat, glad, bijeda i mnoga druga zla gotovo dotukla (IV)³².

29 U većim središtima biskupije bavili su se prosvjetom i školstvom jedino redovnici i svećenici. Statuti Pulskog kaptola iz 1478. propisivali su da 2 od 16 kanonika trebaju redovito polaziti sveučilište. U tim su mjestima mogli priuštiti svojoj djeci da uče čitati i pisati jedino plemići i imućniji pučani. U Puli se spominje učitelj 1450 (*Pola*, str. 66). Vodnjan je 1607. podnio zahtjev Senatu da imenuje laičkog učitelja (*Dignano*, str. 101). Labin je imao školu filozofije već na početku 16. stoljeća (*Pitassio*, str. 11).

30 Već je apostolski vizitator Valier bio naredio 1580. da se u Puli otvori sjemenište za barem 8 klerika. Sjemenište je nekako djelovalo do 1592. godine, kad se moralo zatvoriti zbog pomanjkanja sredstava za uzdržavanje. Klerike su dalje poučavali pojedini kanonici u Labinu, Barbanu i Vodnjanu, a od 1609. i konventualac Franjo iz Pavije u Galižani. Usp. M. PAVAT, *La riforma*, str. 197.

31 Gradsko je vijeće 1606. bilo uputilo papi Pavlu V. molbu za osnivanje samostana franjevac kapucina. Austrijski je nadvojvoda Ferdinand 1609. poklonio zemljište, a gradsko vijeće raspisalo skupljanje dobrovoljnih prihoda, temeljni je kamen bio položen 1610, a već 1613. pulski je biskup posvetio novu crkvu sv. Augustina. Usp. G. KOBLER, *Memorie*, str. 104.

32 Vidi bilj. 17.

Među spisima ovoga biskupa pohranjene su neke natuknice za I. i II. relaciju kao podsjetnik referendarija Svetom Ocu. Iz prvih treba istaknuti onu o potraživanju hrvatskih i glagoljskih knjiga za župe gdje se glagoljalo (In Dioecesis parte, in qua Illyrice celebratur libris Illyrico sermone compositis valde opus est).

3. UBERT TESTA (1618—1623)

Biskup Ubert Testa rodio se u Veneciji 1570. godine. Stekao je doktorat obaju prava. Pulskom je biskupijom upravljao pet godina. Često je izbivao iz Pule, naprezao se oko uređenja samostana u duhu Tridentskog koncila i oko uvođenja latinskog jezika u bogoslužje. Gotovo redovito obavljao je kanonski pohod župa, spremao je sinodu, ali ga je prerana smrt zatekla u Veneciji, gdje je bio pokopan u obiteljskoj grobnici u crkvi sv. Joba³³.

Biskup Testa sastavio je dva izvještaja, tj. za XI. i XII. trogodište, i bili su predani 1620(I) i 1621(II). Prvi je vjerojatno predao sam biskup, drugi je odnio u Rim Ahil Palota, doktor obaju prava, pulski kanonik i kancelar. Punomoć je napisao Ivan Vragoninus, notar, kanonik i kancelar biskupije, a kao svjedoci navode se kanonik Dominik Rigo i šišanski nadžupnik Bartol de Bartolomeis.

Sažetak izvještaja. Pula je najplemenitiji i najstariji grad nekadašnje istarske pokrajine. Ostaci drevne rimske kolonije svjedoče o davnoj veličini i bogatstvu. Grad se ugnijezdio uz najveću i najsigurniju luku na Jadranu, nudeći život u slasti i lasti. Latini su ga prozvali Julia Pia, a Grci Crussopolis, što znači Zlatni grad. Zbog raznih ranijih i nedavnih neprijateljskih provala i nezdrava zraka, gotovo sve su zgrade porušene i napuštene. Svuda se mogu vidjeti mnoge kuće porušene, druge se danomice ruše i gotovo svima prijeto rasulo (I—II). U samom gradu ne živi više od 400 stanovnika (I) zajedno s djecom (II).

Katedrala, prilično zgodno zdanje, posvećena je Preblaženoj Djevici Mariji (I). Katedrala, starinska građevina prikladne vanjštine, posvećena je Uznesenju Djevice Marije (II). Katedrala ima ruševan zvonik, koji vapije za obnovom; ima zvona, orgulje, kor, krstionicu, sakristiju, dovoljno opremljenu za bogoslužje, i neke relikvije pohranjene na posebnom oltaru (I—II). Katedralni zvonik većim dijelom već više godina zjapi ruševan, no zvona još ipak nekako mogu zvoniti. Među relikvijama postoji tijelo sv. Flora (II)³⁴. U neposrednoj blizini katedrale postoji biskupska palača, koja je prilično udobna za stanovanje, ali zbog dotrajalosti iziskuje stalne popravke (II).

Izuzevši biskupsku postoji jedina kaptolska čast arhidakona, a jedan od deseterice kanonika obnaša službu skolastika. Pastva u gradu povjerena je Kaptolu. Postoji još nadarbenik sakristan i 3 klerika, a nedavno je umro drugi nadarbenik (I). Zbog nedavne smrti arhidakona Stjepana Mondenarija ispražnjena je čast arhidakonata³⁵. Postoji služba skolastikata i 8 kanonikata, sakristan i 2 kle-

33 M. PAVAT, *La riforma*, str. 95—96; *Hierarchia IV*, str. 383.

34 O sv. Floru usp. Leksikon i rad dr. Dragutina Nežića u CCP 16, str. 94—106.

35 Vjerojatno je taj bio onaj arhidakon kojega je Vijeće deseterice bilo osudilo. Usp. bilj. 23.

rika (II). Stara knjiga Konstitucija svjedoči da je Kaptol nekada imao 18 kanoničkih nadarbina. Ovamo treba ubrojiti i one arhidakona, biskupa, skolastika, inkvizitora od prije 40 godina³⁶, nadarbenika, klerika i pola nadarbine koju uživa skolastik. Prethodnik je bio ukinuo nadarbinu klerika. Sadašnjem biskupu nije poznato na koji je način opao broj kaptolskih nadarbina, ali prema sjećanju starijih Puljana i prema pisanju biskupa Klaudija Sozomena prije 30 godina postojalo je 12 kanonika i bile su ukinute 3 i po nadarbine: biskupova, inkvizitorova, crkvena i pola skolastikove. Međutim ne zna se kada su nestale one druge 2 i po nadarbine. Sada postoji 120 kanonika, zajedno s arhidakonom i skolastikom. Jedanaesti kanonikat, koji je uživao jedan mansionar zajedno s klericima, ukinuo je prethodnik bez suglasnosti sa Svetom Stolicom. Dvanaesti je kanonikat bio stalno nepopunjen i ranije nestao. Sadašnji kanonici žele da se ovaj broj od 10 kanonikata potvrdi i nikako ne povećava, budući da njihove nadarbine nemaju neke posebne prihode, nego se dijele ukupni zajednički prihodi Kaptola na 10 dijelova. Taj prihod čine neke nesigurne desetine, koje su se u davnim vremenima smanjile zbog nemara, a sada kanonicima otežava život i nezdrav zrak. Trenutno svaka kanonička nadarbina ne prelazi vrijednost od 100 ml. dukata³⁷. Vrijednost ml. dukata iznosi 6 lira i 4 solda. U spomenute nadarbine ne ubrajaju se starinske dnevne distribucije, koje su opet vrlo ograničene, budući da se sastoje od nekih godišnjica i drugih kaptolskih nestalnih primanja. Neka kardinali odluče da li da se opet uspostavi drevnih 18 kanonikata ili 12, prema izvještaju biskupa Klaudija Sozomena, ili da se potvrdi sadašnjih 10. Biskup dalje pita treba li držati ukinuće kanonikata za nadarbenika sakristana i klerike, što je bio raniji biskup izveo bez suglasnosti sa Svetom Stolicom, i imenovati novog nadarbenika ili obnoviti raniju praksu jedanaestoga kanonikata. Obnovi li se taj kanonikat, klerici će ostati bez prihoda i otkazati službu u katedrali. Oni su veoma potrebni, ima ih malo te im svakako treba osigurati neke prihode ili im dodijeliti još pola stare nadarbine. Uvedena je praksa svakako na štetu Svetoj Stolici kao i podjeljivanje ostalih kanonikata sa strane biskupa u mjesecima koji su pridržani Svetoj Stolici. Biskup moli da Sveta Stolica uspostavi ranije pravo pridržaja imenovanja pulskih kanonika.

Kanonici ne žive u kanoničkom dvoru niti posjeduju u gradu posebne kanoničke kuće. Oni danomice sudjeluju u korskom moljenju brevijara, ferijalnim danima mole Gospin oficij te osobno i u određeno vrijeme drže bilo pjevane bilo tihe mise (I—II). Postoje starinske kanoničke distribucije, koje su neznatne i dijele se samo za neke korske časove, a prihodi godišnjica uvršteni su u dnevne distribucije, što je očit propust. Kanonici su na godišnjice misli pokojničke mise, koje su ujedno smatrali i konventualnima, ali su na taj način gubili primanja od godišnjica ili distribucije od konventualnih misa u iznosu od novčića i po (unius quadranti cum dimidio) po svakoj. Na taj su način kanonici gubili mjesečno do 3 i više lira. Biskup je sazvao kanonike, pročitao im nove odredbe i naredio da budu stalno izvještene u sakristiji. One su glasile: neka se oduzmu prihodi godišnjica od dnevnih distribucija; neka godišnjice vode odvojeno svoje prihode; neka se na dan godišnjice odsluže 2 pjevane mise — konventualna

36 Godine 1582. bila je ustanovljena Inkvizicija za Istru sa sjedištem u Izoli. Vidi bilj. 7 i 13.

37 Vidi bilj. 9. Usp. CCP 12, str. 10, bilj. 31.

s distribucijama i godišnjica skladno s ostavštinom; neka se stare i neznatne dnevne distribucije zamijene s trećinom prihoda svake kanoničke nadarbine, tj. 24 ml. dukata; neka se distribucije primijene na sve korske časove i konventualnu misu; neka se odsutnim kanonicima ne daju distribucije, nego uračunaju u prihod crkve. Kanonici su se četiri mjeseca nakon proglašenja novih odluka o distribuciji pobunili i namjeravali uputiti žalbu Rimskoj kuriji, iako je biskup sve izveo dobronamjerno i zakonito, Bogu na čast i crkvi na pomoć. Biskup očekuje mjerodavan odgovor od kardinala Kongregacije. Kanonici su se obratili Svetoj Stolici i s molbom da smiju izbivati iz grada kroz četiri ljetna mjeseca zbog nezdrava zraka. Biskup priznaje da je u Puli zrak nezdrav, ali napominje da se u zadnjih 20 godina nije pogoršao. Svi su kanonici zaduženi za pastvu u gradu, iako je za to dovoljna nekolicina njih. Svi su oni domoroci i podrijetlom iz nižih slojeva, te im je kao takvima lakše podnošljiv zarazan zrak. Svi oni žive u kućama svojih roditelja u gradu: jedni žele ostati radi skupljanja prihoda na pulskom ageru, dok drugi žele da se uspostavi neki redosljed misa koje bi dolazili izvršiti. Tu novost kanonika ne bi prihvatili plemići ni pučani ovoga grada, nadbiskup prepušta odluku kardinalima (I). Starinske su distribucije bile gotovo nikakve, te je biskup u skladu s tridentskim uputama utemeljio nove i protegao ih na sve kanoničke hore (II)³⁸.

U Puli živi oko 40 Grka, koji nisu podložni biskupu, već grčko—pravoslavnom svećeniku (I)³⁹. U gradu živi 20—30 Grka, koji nisu u zajedništvu s biskupom, nego imaju svoga svećenika, vlastitu crkvu i bogoslužje (II).

U gradu postoje ovi samostani: konventualaca sv. Franje, pustinjaka sv. Augustina i benediktinki. Postoji jedan hospital⁴⁰ i 7 bratovština s vlastitom crkvom ili oratorijem (I—II)⁴¹. Svih benediktinki ima 12; one ne drže strogo klauzuru, a njihove sestre konverse nose redovničko odijelo bez zavjeta, izlaze iz samostana i prosjače (II).

Izvan grada postoje samostani: 1. male braće na otoku Verudi; 2. konventualaca u Labinu; 3. trećoredaca sv. Franje u Plominu; 4. trećoredaca sv. Franje u Lovranu⁴²; 5. augustinaca i 6. kapucina u Rijeci (I—II). Od spomenutih samostana jedino kapucini obdržavaju redovničko pravilo. U neodržavanju pravila ističu se franjevci na Verudi: oni žive bez klauzure i stalno obilaze sela skupljajući milostinju i noćivajući i po više tjedana izvan samostana bilo gdje. Za njima se povode konventualci, koji, premda imaju dovoljno, idu u prosjačenje svi osim gvardijana i noćivaju izvan samostana (I).

Biskupija je u sastavu akvilejskog patrijarhata (II); prilično je prostrana i u dužini se prostire oko 90 talijanskih milja (I—II)⁴³; dijelom je pod Mlečanima di-

38 Vidi bilj. 8.

39 Vidi bilj. 11. Usp. CCP 12, str. 4, bilj. 10 i 11.

40 Prvi hospital vodili su u Puli od 7. stoljeća dalje benediktinci, a u 13. stoljeću vodili su ga templari. Hospital koji biskup spominje vjerojatno je bio otvoren u njegovo vrijeme, jer ga raniji biskupi ne spominju. Od 1243. djelovao je u Puli po jedan liječnik. Usp. *Prilozi o zavičaju*, Pula, 1980, str. 217—229.

41 Do 1741. broj je pulskih bratovština porastao na 12, a Puljština ih je imala 82. Usp. VHARP XXVI, str. 103—123. Vidi bilj. 10.

42 Ti su samostani pripadali pavlinima. Vidi bilj. 20.

43 Talijanska je milja iznosila 1851 m.

jelom pod austrijskim nadvojvodom, sada nepobjedivim carem Ferdinandom; dijelom je u granicama Italije dijelom u ilirskoj pokrajini; ima 6 zbornih crkva — Vodnjan, Labin i Barban, u mletačkom; Rijeka, Kastav i Lovran, u austrijskom dijelu; ima 30 župa i oko 40 tisuća stanovnika koji su svi katolici (I—II). Neke su župe u austrijskom dijelu za vrijeme nedavnoga rata potpuno druge, djelomično stradale i propale, te ih je trebalo objediniti (I). U mnogim se mjestima bogoslužje obavlja na latinskom jeziku, a u nekima na staroslavenskom (I—II). Hrvatski svećenici veoma oskudijevaju u knjigama na svom jeziku, a latinski ne znaju. Oni ne uče druge discipline niti posjeduju talijanske knjige za osobno usavršavanje i uspješno poučavanje drugih (I—II). Stoga bi trebalo hitno nešto za njih poduzeti (I). Trebalo bi požuriti s nabavom knjiga na njihovu jeziku (II). Iako se biskup zalaže za otvorenje sjemeništa, ipak ga još nema u biskupiji (I—II).

Biskup ili generalni vikar obavlja kanonski pohod župa u svakom trogodištu (I). Biskup ne prestaje pohađati župe i održavati sinode (II). Prihodi biskupije oporezovani su, kako svjedoče uredske knjige, iznosom od 150 forinti, a svi prihodi iznose oko 1100 ml. dukata vrijednosti⁴⁴. Prihodi su opterećeni i zamašnom godišnjom penzijom u korist biskupa Klaudija Sozomena (I—II)⁴⁵.

4. INOCENT SERPA (1624)

Biskup Inocent Serpa rodio se u Arzignani kod Vicenze 1574. godine. Bio je zavjetovani kanonik lateranskog zbora. Biskupijom nije upravljao ni godinu dana, a prema Babudriju smrt ga je zatekla prije posvećenja za biskupa i preuzimanja biskupije te je bio pokopan u rodnome mjestu⁴⁶.

Biskup Serpa sastavio je u Rimu 22. veljače 1624, tj. 10 dana nakon imenovanja, i osobno predao 5. ožujka vrlo kratak izvještaj za XIII. trogodište i potpisao se kao biskup.

Sadržaj izvještaja. Biskup se poziva na prisegu položenu prije posvećenja, napominje da je osobno pohodio bazilike sv. Petra i sv. Pavla i na temelju izjava svjedoka sastavio izvještaj ovoga sadržaja: Pula se nalazi u Istri pod svjetovnom vlašću Mletačke Republike i u sastavu akvilejskog patrijarhata. Nemilosrdan zrak bije grad u kome nema više od 150 ognjišta s oko 500 žitelja. Stolna je crkva, veliko i trošno zdanje, posvećena Marijinu uznesenju. Sakristija je osrednje opremljena. Biskupske su zgrade u sklopu stolne crkve. Kaptol ima 2 časti, 8 kanonika i nekoliko klerika. Stolna je ujedno i jedina župna crkva u gradu. Pastva je povjerena Kaptolu, koji bira župnika iz kruga kanonika. Stolnica ima krstionicu, kor, orgulje i ruševan zvonik s dvama zvonima. U gradu postoje 3 samostana redovnika, jedan redovnica, nekoliko bratovština i jedan hospital. Biskupija je prilično prostrana, ima više gradića i sela i ima oko

44 *Hierarchia IV* (str. 283) donosi podatak da su svi biskupovi prihodi 1625. iznosili 1.000 ml. dukata a taksa 150 forinti. Usp. i CCP 12, str. 10, bilj. 31.

45 Ta je penzija iznosila 800 ml. dukata i bila namijenjena osobi koju je trebalo odrediti (*Hierarchia IV*, str. 283, bilj. 2). Usp. i CCP 12, str. 9, bilj. 27.

46 F. BABUDRI, *Elenchus*, str. 31; M. PAVAT, *La riforma*, str. 96; *Hierarchia IV*, str. 283.

40.000 stanovnika. Prihodi biskupije iznose 150 forinti, ali se vrijednost prihoda procjenjuje na oko 1000 ml. dukata⁴⁷. Prihodima je nametnuta nova penzija u korist Ivana Corna (Chornae) iz Pesara, službenika kardinala Valerija.⁴⁸

5. RUDOLF SFORZA (1625—1626)

Biskup Rudolf Sforza rodio se u Padovi 1594. godine. Bio je doktor obaju prava. Više je godina obavljao službu preslušnika kod apostolskog nuncija u Francuskoj. Za svećenika je bio zaređen u Bazilici sv. Petra u Rimu 1624. i malo zatim posvećen za pulskog biskupa. Bio je vrlo nadaren i nadobudan za biskupiju, ali ga je prerana smrt zatekla gotovo iznenada u Labinu za vrijeme prvoga kanonskog pohoda. Bio je pokopan u crkvi konventualaca sv. Franje u Labinu, a kad je ta crkva bila napuštena, biskupovi su posmrtni ostaci bili preneseni u grobnicu labinske zborne crkve.⁴⁹

Biskup Sforza nije dospio uputiti u Rim nijednu relaciju.

6. JULIJE SARACENO (1627—1640)

Biskup Julije Saraceno, rodom iz Vicenze, postavši svećenik stekao je doktorat obaju prava. Bio je generalni vikar i preslušnik domaćega biskupa Delfina. Bio je imenovan pulskim biskupom uz obvezu odvajanja 50 dukata godišnje za obnovu katedrale. Bio je biskup tridentske obnove klera i naroda. Održao je dvije sinode u Labinu. Obvezao je župnike na održavanje vjeronauka, vršio je samaritansku službu za vrijeme kuge, koja je u nekoliko navrata harala Puljstinom. Umro je u Puli kolovoza 1640. oplakivan od sviju⁵⁰. Biskup Saraceno odnio je osobno u Rim 2 relacije: 1628(I) i 1633(II), dok je jednu odnio njegov zastupnik 1637(III). Stigavši u Pulu, biskup je pismeno obavijestio Kongregaciju da u gradu postoji kao naručena zgrada koja bi se mogla preurediti za sjemenište osigura li i pošalje Kongregacija novčanu pomoć. Tako bi se ostvario san i prethodnih biskupa.

Sažetak relacija. Pula, nekada slavna i gusto naseljena, sada čami u žalosti tješeci se što dijeli istu sudbinu s ostalim istarskim gradićima, koje ipak donekle nadmašuje brojem stanovnika i crkvenim приходima (I). Nekada slavna Pula, zbog ratova i drugih zala u mnogočemu je stradala, ali se sada ponosi novom tvrđavom kakve nema u bližoj i daljoj okolini (II)⁵¹. Pula, grad u istarskoj pokrajini Mletačke Republike, postaje sve uglednija nakon izgradnje tvrđave (III).

47 Biskup je pobrkao prihode i taksu. Vidi bilj. 44.

48 Korisnik penzije predviđen ranije. Vidi bilj. 45.

49 F. BABUDRI, *Elenchus*, str. 31; M. PAVAT, *La riforma*, str. 96; *Hierarchia IV*, str. 283.

50 M. PAVAT, *La riforma*, str. 96—97; *Hierarchia IV*, str. 283.

51 Pula je u to vrijeme imala oko 100 stanovnika, ali je još teže i žalosnije bilo stanje u Poreču (CCP 12, str. 11) i u Novigradu (CCP 16, str. 71), sjedištima priobalnih biskupija. Pulski kaštel, porušen 1335, počeo se obnavljati 1629. i bio dovršen 1636. i proglašen biserom duždeve krune (*Pola*, str. 68).

Katedrala Marijina uznesenja vapije za obnovom.⁵² Veličanstvena je to građevina, znalački i ukusno ukrašena oltarima i crkvenim inventarom. Posebno se ističu bratovštinski oltari Presvetog Sakramenta, svete krunice i sv. Tome, apostola i zaštitnika grada (I). Biskup je uspio o svom trošku popraviti veličanstvenu katedralu (II). Katedrala je monumentalna građevina posvećena Uznesenju Djevice Marije (III). U katedrali postoji jedina krstionica u gradu (I—III).⁵³ Mnoge relikvije smještene su u odlično uređenu oltaru katedrale, gdje ih narod štuje (I—III). Biskup kani obogatiti inventar sakristije, koja je inače prilično snabdjevena. Od srebrnine ističe se križ na glavnom oltaru, a 2 slična trebali su ranije nabaviti izvršitelji dvaju oporuka. Oni će svoj propust ispraviti do idućega Vazma (I). Biskup je uspio obogatiti sakristijski inventar novim namještajem i ruhom (II). Jedan se kanonik brine za sakristiju, ali njezinim prihodima upravlja plemić, koga svake godine bira gradsko vijeće.⁵⁴ Taj se običaj uvriježio svuda u biskupiji i pokrajini (I). Biskupski je dom prostran i častan, ali potreban obnove, koje će se biskup latiti čim odahne od ranijih troškova.⁵⁵ A toliki su se troškovi sručili na biskupa da se dvoumio mora li se odreći biskupije (I). Biskup je poduzimao obnovu biskupske palače u nekoliko navrata te je obnovio i prekrasnu kapelu kroz koju se kraćim putem iz biskupske palače ulazi u katedralu (II).⁵⁶ Biskupski je dom vrlo udoban i velik; ima i prekrasnu kapelu s vrlo vrijednim mramornim kolonama poput onih u katedrali. Kroz kapelu se može ulaziti u katedralu, a između kapele i katedrale diže se zvonik u kome su smještena 2 velika zvona. Biskup uzdržava ova 4 objekta i crkvu benediktinki. Biskup se osobno brine i za druge crkve u biskupiji, a pred 2 godine potrošio je 50 dukata za uređenje prekrasne Bogorodičine crkve u Vodnjanu (III).⁵⁷ Stolni se kaptol sastoji od 11 kanonika zajedno s častima arhidakonata i skolastikata (I—II). Ranije su postojala još 3 kanonikata, od kojih je jedan bio pripojen biskupskoj menzi, drugi predan inkvizitoru Svetoga oficija, treći sakristiji. Prije nekoliko godina, ostavštinom jednoga kanonika, uvećali su se ukupni prihodi Kaptola za više od 7 tisuća dukata, ali taj prihod dijele samo kanonici prvoga reda, isključujući biskupa, inkvizitora i kanonika, kome je povjerena sakristija. Naravno da to nije pošteno, ali se biskup tim problemom nije mogao dublje pozabaviti. Inkvizitor je putem nuncijeva preslušnika u Veneciji stekao to pravo, a biskup čeka ishod svoga prava (I).⁵⁸ Kaptolu je povjereno dušobrižništvo

52 Biskup Saraceno oširnije govori o katedrali i osobno je poduzeo neke veće zahvate oko njezine obnove. Prva bazilika nastala je oko 320, druga je bila dozidana oko 350, treća preuređena oko 400, četvrta povezana paralelno oko 450. godine. Sve su te građevine ušle u sastav današnje katedrale iz 15. stoljeća zajedno s tragovima preinaka iz 8. i 9. stoljeća. Katedrala je na početku 17. stoljeća dobila današnje pročelje, a biskup Saraceno temeljito ju je restaurirao 1640 (*Ecclesiam collabentem pia elargitate sustinuit*). Usp. M. MIRABELLA ROBERTI, *Il duomo*, str. 4—22.

53 Krstionička je crkva bila izgrađena potkraj 5. stoljeća. Nalazila se ispred bazilike, bila je građena u obliku križa i porušena 1855. zbog uređenja okoliša zgrade austrijske mornaričke komande. Biskup spominje novu Krstionicu podignutu u Katedrali. Usp. M. MIRABELLA ROBERTI, *Il duomo*, str. 15—16.

54 Mletačke su vlasti oduzele upravljanje ne samo bratovštinama nego i hospitalima i drugim crkvenim ustanovama, a biskupima zabranjivale svaki uvid u njihovo poslovanje prigodom kanonskoga pohoda. Vidi bilj. 10 i 41.

55 Biskupova je palača postojala u nastavku krstioničke crkve.

56 Vjerojatno je riječ o Krstioničkoj crkvi.

57 Crkva Gospe od Karmela.

58 Vidi bilj. 36.

u gradu, ali ga vrši samo jedan kanonik (I—II). Kaptol vodi župu, ali je pastva izvan grada povjerena jednom a u gradu drugom kanoniku. Prvoga bira Kaptol, drugoga gradski provizor⁵⁹ i obojicu potvrđuje biskup (III). Kaptol nema nadarbine za teologa ni za penitencijara, ali će ubuduće te službe obnašati kanonik stručan u teologiji ili tome podoban (I). Biskup je spajanjem kanoničkih nadarbina osnovao penitencijara te se nada osnovati i nadarbinu za teologa (II).

U gradu ne živi više od 500 duša, ubrojivši i 40 Grka Ciprana, koji se drže svoga obreda, imaju vlastitog svećenika i crkvu koju su dobili prije 40 godina (I—II). Nakon podizanja tvrđave broj žitelja u stalnom je rastu, a neki Grci rado slušaju biskupove propovijedi i djecu mu šalju na vjeronauk (II—III). U gradu živi oko 30 Grka (III).

U gradu postoje samostani augustinaca, konventualaca i benediktinki, a na domaku grada onaj male braće (I—II). Širom biskupije postoji još 5 samostana: po jedan augustinaca, kapucina i pavlina i 2 konventualaca. Nedavno su isusovci otvorili svoj zavod u Rijeci (I).⁶⁰ Širom biskupije postoje 4 samostana koji pripadaju augustinima, kapucinima, pavlinima i konventualcima (II—III). Dva samostana imaju po jedan hospicij, ali se za posjed jednoga bori inkvizitor, dok se drugi parniči s nekim riječkim plemićem (III).⁶¹

Dva su razloga što u Puli nema sjemeništa: nezdrav zrak i sveopća bijeda, koja ipak nije takva kao i drugdje u pokrajini. Biskup misli da bi 5 istarskih biskupija moglo otvoriti zajedničko pokrajinsko sjemenište, ali je nemoguće složiti biskupe, jer ga svaki želi imati u svojoj biskupiji. Pulski biskup već posjeduje zgodnu zgradu za tu svrhu. Biskup ne prestaje uvjeravati svoje župnike, kojih ima više od 30, da kod sebe proučavaju sposobne dječake i klerike za buduće svećenike. Ta se praksa već sprovodi kod 8 zbornih crkava, u kojima djeluje ukupno 48 kanonika. Biskup se nada da će na taj način biskupiji osigurati domaće svećenike i ne primati više one iz drugih biskupija (I). Biskup pokušava otvoriti sjemenište u Puli i u Labinu i stalno uvjerava župnike da posebnu pažnju i pouku posvećuju dobrim klericima, što oni i čine. Učitelji gramatike poučavaju u Puli i drugdje, a u Rijeci, nekada poznatoj tvrđavi a sada carskom gradu, isusovci vode zavod s više od 100 učenika (II). Broj učenika isusovačkog zavoda u Rijeci porastao je na 200 (III).

Biskupija nema nikakvih prihoda u austrijskom dijelu (I). Rijeka je udaljena od Pule oko 60 milja. Biskup je ondje imenovao svog vikara u osobi dekana,

59. Izvan grada živjeli su novi doseljenici, kojima je gradska uprava dodijelila zemlju i usput preuzela patronatsko pravo nad izborom dušobrižnika.

60. Družba je Isusova patentom cara Ferdinanda II. od 8. travnja 1625. dobila dozvolu za otvaranje kolegija, koji je proradio 1633. godine. Isusovci su izgradili crkvu sv. Vida (1638—1642), današnju katedralu. Od 1633. do 1725. isusovci su vodili klasičnu gimnaziju do VI razreda, a dalje su uveli studij filozofije i pastoralne teologije. Uz kolegij su otvorili 1646. i konvikt za smještaj, odgoj i pouku mladih. Taj je konvikt slovio i kao sjemenište, kamo su istarski biskupi slali sjemeništare iz austrijskog dijela svojih biskupija. Kolegij, gimnazija i sjemenište prestali su sa svojim djelovanjem 23. rujna 1773. kad je u Rijeci bila sprovedena u djelo papina bula o ukinuću Družbe. Usp. G. KOBLER, *Memorie*, str. 105—117.

61. Inkvizitor je vjerojatno nastojao dobiti napušteni hospicij u Balama, a za riječki pavlinski hospicij borila se obitelj Celebrini.

koji se počeo baviti i pitanjima koja nadilaze njegovu nadležnost. Tako se bavi i duhovnim pitanjima i procesima služeći se i notarom, koji si svojata naziv kancelara. Takvo je stanje nastalo vjerojatno za vrijeme sedisvakancije, ali će ga biskup nastojati vješto riješiti (I).

Biskup i inkvizitor vode zajedno Oficij inkvizicije uz pomoć pulskog rektora. Ona drevna teška pitanja bila su riješena, i sada sav narod živi kršćanski, dobar je i poučljiv (I—II). Pulski biskup i koparski inkvizitor, uz pomoć magistrata, vode Sveti oficij (II)⁶².

U nekim se župama, sukladno drevnoj dozvoli, glagolja i svi se svećenici drže instrukcija tiskanih u Rimu i one će uroditi plodovima (I—II). Glagoljanje cvate osobito u Rijeci, te bi se ondje našao koji sposoban glagoljaš čija bi prisutnost u Rimu bila korisna pri tiskanju knjiga za opće dobro. Biskup žali što nije uspio nikoga nagovoriti za taj zadatak koristan za opće dobro (II)⁶³. Biskupovim zalaganjem bilo je osnovano 6 novih župa⁶⁴. Taj ga je pothvat koštao znoja i borbe protiv zlih mogućnika i za uspjeh treba zahvaliti mletačkim vlastima (III).

Biskup saziva sinodu redovito nakon svakoga kanonskog pohoda župa⁶⁵. Biskup je imenovao katedralnog arhidakona za generalnog vikara i jednog kanonika za preslušnika: obojica posjeduju veliko znanje i sposobnosti, a u koru predvode pjevanje časoslova (I). Sinoda se održala pred 15 mjeseci. Prije sinode biskup je obavio pohod župa, koji mu je bio otežan ili čak zabranjen nečijom zlobom u austrijskom dijelu biskupije⁶⁶. Biskup je o tome pisao svom patronu, kardinalu Franji Barberinu⁶⁷, te su se zdušno obojica založila za povoljan ishod (II). Biskup je ponovno pohodio župe mletačkoga dijela biskupije, dok ga je u austrijskom dijelu u tome spriječilo zatvaranje državne granice zbog pojave kuge u Njemačkoj. Biskup sa svoje strane misli da postoje i neki drugi razlozi za zabranu. Zbog istih se razloga nije održala ni sinoda (III). Budući da je biskupija prostrana, biskup se u upravi služi i generalnim vikarom i dekanima. Oni se zalažu za doličnost u bogoslužju, za revno održavanje vjeronauka i za rješavanje kazuistike. U svim tim pothvatima osobno sudjeluje i biskup, bilo s djecom bilo s odraslima, bilo s klerom bilo s narodom u Puli, Vodnjanu, Labinu i Rijeci kao i bilo gdje se zatekne (II).

62 Vidi bilj. 36.

63 Vjerojatno je biskup Saraceno podržavao Franju Glavinića i nagovarao ga da se preseli u Rim i radi na izdanju novoga staroslavenskog misala, koji je spremala Kongregacija propagande. Godine 1631. taj je misal izdala Kongregacija papinim autoritetom, a rusificirano je izdanje spremio Levaković, koji se nije slagao s Glavinićevim koncepcijama. Usp. Jerko FUČAK, *Šest stoljeća Hrvatskog lekcionara*, Zagreb, 1975, passim.

64 Godine 1632. biskup je Saraceno osnovao župe: Sveti Martin, Svetu Nedjelju, Sveti Lovreč i Skitaču njihovim odvajanjem od labinske zborne župe, zatim Premanturu i vjerojatno Muntić. Usp. *Crkva u Istri*, passim.

65 Biskup je održao sinodu 1631. i 1633. u Labinu, ali su sinodalne odluke nestale 1818. Usp. M. PAVAT, *La riforma*, str. 96.

66 Biskup je počeo osjećati posljedice zaoštavanja političkih odnosa između Austrije i Mletačke Republike. Ti će se odnosi s vremenom tako zaoštriti, da će biskupima biti onemogućen ne samo dolazak već i vršenje jurisdikcije u austrijskom dijelu biskupije.

67 Kardinal Franjo Barberini, kao vicekancelar Apostolske Stolice, rješavao je ovakve sporove (*Hierarchia IV*, str. 18).

7. MARIN BADOER (1641—1648)

Biskup Marin Badoer (Badoario, Baduario, Baduaro) potječe iz plemićke mletačke obitelji. Postao je svećenikom 1634. i kao benediktinac djelovao u samostanu sv. Justine u Padovi. Bio je imenovan pulskim biskupom za vrijeme trzavica nastalih između pape Urbana VIII. i Mlečana. Umro je 1648. i biskupija je ostala bez natpastira do konca 1653. godine.⁶⁸ Biskup Marin napisao je dva izvještaja: 1644(I) i 1646(II). Novoizabrani biskup osobno je pohodio rimske bazilike prije preuzimanja biskupije i obećao da će što prije poslati izvještaj o njezinu stanju. Čini se da je oba izvještaja predao zajedno 1646. biskupov opunomoćenik franjevac konventualac Marino Fiordispina iz Svetoga Marina. On je ujedno bio i generalni vikar biskupije i inkvizitor za Istru i biskupov teolog.

Sažetak izvještaja. Biskup je vruće želio pohoditi Vječni Grad, ali nije mogao zbog prećih poslova (I) ili je bio spriječen bolešću (II). Biskup je uvjeren da će tu obvezu savjesno obaviti njegov generalni vikar, koji je sudjelovao u kanonskom pohodu župa te je dobro upućen u stanje u biskupiji (II). Prvih je godina biskup bio posebno zauzet temeljitom obnovom biskupske palače, koja je bila djelomično ruševna zbog neredovitog stanovanja (I). Biskup je nastavio i s temeljnim obnavljanjem katedrale, koju je biskup Saraceno bio oteo zubu vremena. U taj zahvat biskup ulaže sve svoje prihode, koji iznose oko 1.000 rimskih škuda (I), oko 1.400 mletačkih dukata (II). Biskup je poradio i oko povećanja biskupskih prihoda dobivši natrag neka oduzeta dobra i unaprijedivši druga (I). Biskupska palača u blizini je katedrale i prilično je udobna za stanovanje. U toku su radovi na njezinu temeljitom restauriranju. Dosadašnji troškovi iznose 1.200 ml. dukata. Katedrala Marijina uznesenja prilično je uredna, jedino joj je pod neravan i oštećen, ali će se doskora obnoviti, dok je za popravak napuklog i dotrajalog crkvenog stropa biskup potrošio 150 dukata. Katedrala ima ruševan zvonik sa zvonima, orgulje⁶⁹, kor, dovoljno opremljenu sakristiju i neke relikvije na posebnom oltaru (II).

Pula, nekada glavni grad, sada hrpa ruševina, ima jedva oko 300 pričešćenih stanovnika (I). Pula, najstariji grad u Istri, davna rimska vrlo napućena kolonija, kako svjedoče ostaci drevne slave, smjestila se uz najveću i najsigurniju luku na Jadranu. Rimljani su je nazvali Julia Pietas, Grci Crussopolis ili Civitas aurea, što znači Zlatni grad⁷⁰. Zbog raznih ranijih provala i nezdrava zraka, Pula je gotovo srušena sa zemljom i nenastanjena te nema više od 300 žitelja (II).

U samom gradu živi oko 30 Grka, koji imaju vlastitoga svećenika i liturgiju (II). U gradu postoji jedan hospital i 7 bratovština koje se brinu za svoje crkvice (II).

Kaptol je sastavljen od 11 kanonika zajedno s častima arhidakonata i skolastika. Njihovi osobni prihodi iznose oko 100 rim. škuda i najveći su u biskupiji (I). Kaptol ima jedinu čast arhidakonata i službu skolastikata. Papinom odlu-

68 F. BABUDRI, *Elenchus*, str. 42—43; M. PAVAT, *La riforma*, str. 97—98; *Hierarchia IV*, str. 283.

69 Spomenute su orgulje bile postavljene u katedrali oko 1417. i služile svojoj svrsi do 1795. Usp. Giuseppe RADOLE, *L'arte organaria in Istria*, Bologna, 1969, str. 109—110.

70 Vidi bilj. 5.

kom i generalni inkvizitor za Istru uživa jednu kanoničku prebendu, a vrijednost svake prebende iznosi oko 125 ml. dukata. Jedan dukat vrijedi 6 lira i 4 solda⁷¹. Kanonici nemaju kanonički dom ni kanoničke kuće, ali redovito obavljaju sve kanoničke obveze (II). Katedrala je i jedina župa u gradu i kanonici međusobno biraju župnika (II).

U benediktinskom samostanu u Puli živi oko 16 redovnica. Iz ovoga, kao i iz drugih samostana, izaruje uzoran život i istinska pobožnost. Širom biskupije postoji nekoliko samostana sa po jednim redovnikom i ti su redovnici 1643. uskratili biskupu dozvolu za kanonski pohod, ali nije to neka novost, nego stara praksa. A slično su postupile i samostanske bratovštine (I). U Puli postoje samostani augustinaca, konventualaca i benediktinki, a diljem biskupije postoji 6 samostana: male braće na otoku Verudi, konventualaca u Labinu te kapucina i augustinaca u Rijeci. U svim se samostanima obdržava redovničko pravilo (II).

O sjemeništu nema ni govora, ali je biskup nagovorio 2 kanonika da poučavaju klerike a laičke uprave u gradićima da zaposle sposobne učitelje. U Rijeci, koja ima 4.000 žitelja, postoji isusovački zavod, gdje polaznici stječu solidno znanje i odgoj (I). Sjemenište nije u biskupiji nikada postojalo niti ga biskup može otvoriti zbog malih prihoda, ali je u raznim mjestima imenovao učitelje. Isusovci predaju u Rijeci a drugi redovnici u Labinu i u Vodnjanu humanistiku, moraliku i kršćanski nauk (II)⁷².

Državna granica dijeli biskupiju na mletački i austrijski dio: u mletačkom živi oko 15 tisuća pričešćenih žitelja, koji su mahom Hrvati i pretežno izbjeglice ispred Turaka; u austrijskom dijelu živi po prilici isti broj ili nešto manji pričešćene čeljadi, odane vjeri i poslušne. I svećenici su svuda pretežno Hrvati i svi uzorno vrše svoju službu te se pokoravaju biskupu. I predstavnici civilnih vlasti, bilo mletačkih bilo njegova veličanstva, uvijek su skloni biskupu i usklađuju svoje stavove Crkvi i narodu u prilog kod rješavanja svake negativne pojave (I).

Biskupija, sufragan akvilejskog patrijarhata (II), vrlo je siromašna a crkvene su nadarbine veoma bijedne (I). Biskupija je prostrana i u dužini se prostire za oko 90 tal. milja. Jednim je dijelom pod vlašću Venecije, drugim pod onom nadvojvode Austrije i nepobjedivog cara. Mletački je dio uključen u granice Italije, a austrijski se smatra ilirskom pokrajinom. U biskupiji postoji 7 zbornih crkava: Vodnjan, Labin i Barban, Rijeka, Kastav, Veprinac i Lovran. Svih župa ima 36 i svaka župa ima svoga župnika. Na području biskupije živi oko 30 tisuća stanovnika katolika. U mnogim se župama bogoslužje odvija na latinskom jeziku, a u mnogim drugima na staroslavenskom. Svećenici glagoljaši uopće ne znaju latinski (II). Biskup je dvaput pohodio sve župe i u studenom 1645. održao sinodu⁷³.

71 Vidi bilj. 9.

72 Labinsku i vodnjansku školu humanistike i moralke otvorio je biskup Badoer. Vidi i bilj. 28, 29, 60.

73 Propale su i ove sinodalne odluke 1828. Vidi bilj. 65.

8. ALOJZIJE MARCELLO (1653—1661)

Biskup Alojzije Marcello rodio se u Veneciji 1595. Bio je svećenik Kongregacije Somaščana (Somaschi). Godine 1635. bio je imenovan šibenskim biskupom, a iz Šibenika je 1653. bio premješten na pulsku biskupsku stolicu. Prigodom radova u katedrali pronašao je 1657. relikvije svetih mučenika i dragocjenu listinu iz 546. o posveti bazilike Svete Marije Formoze. Smrt ga je zatekla u Rimu.⁷⁴ U Vatikanskom tajnom arhivu pohranjene su 2 relacije biskupa Marcella, datirane 1655(I) i 1660(II). Prvu je, a vjerojatno i drugu, odnio u Rim generalni vikar biskupije Franjo Bastiroma (Bartiroma, Bartimona).

Sadržaj relacija. Pula, nekadašnja poznata rimska kolonija s mnogobrojnim žiteljstvom, za što svjedoče ostaci građevina i tragovi drevne veličine, svedena je sada na pustaru s jedva 500 stanovnika (I). U Puli opada grčki obred i nestat će ga za nekoliko godina, jer biskup ne dozvoljava ženidbe i udaje s rimokatolicima ako grčko—pravoslavna stranka ne prihvati prije rimokatoličku vjeroispovijest (II).

U katedrali, posvećenoj Svetoj Mariji, bile su pohranjene, prema staroj legendi, relikvije ovih svetaca: Demetrija, Mohora i Fortunata, Teodora, Jurja, Bazilija i Salamuna, ugarskoga kralja. One se ne smatraju znamenitima. Kad su Đenovljani 1380. bili zauzeli Pulu, oteli su iz katedrale i odvezli neka sveta tijela. Katedrala nema tornja, ali će ga biskup nastojati podići (I).⁷⁵ Godine 1657. bile su pronađene u katedrali relikvije svetih mučenika Jurja, Demetrija i Teodora, sv. Bazilija Velikog, biskupa, sv. Flora, pulskog biskupa, i sv. Salamuna, ugarskoga kralja.⁷⁶ Svete su moći bile otkrivene prigodom smještaja u neki sarkofag tijela sv. Purpurina mučenika, koga je papa Aleksandar VII. bio poklonio biskupu. Otvorivši mramorni sarkofag, pojavilo se pet kapsula s natpisima, vjerodostojnim ovjerama i olovnim pečatima. Našašće svetih moći izazvalo je veliku radost u gradu i u čitavoj pokrajini, te su se počela redati brojna hodočašća u katedralu i cvasti štovanje istih svetaca, a njihova se kapela ukusno uredila i oslikala (II). Od ostalih se mjesta jedino Labin diči relikvijama sv. Barnabe apostola i Brseč tijelom sv. Viktora mučenika (I)

Kaptol ima 2 časti — arhidakonat i skolastikat — i 10 kanonikata. Kaptolu je povjerena pastva u gradu, ali je skladno sa sinodalnim konstitucijama vrši jedan kanonik, koga bira Kaptol a potvrđuje biskup. Odlukom pape Grgura XIII. smatra se članom Kaptola i inkvizitor za Istru iz reda franjevac konventualaca. Dotični uživa kanoničku nadarbinu i dnevne distribucije. Ta su odvajanja za inkvizitora postala teret za otale kanonike, jer ona sada dolazi u Pulu jedino kad se dijele kaptolski godišnji prihodi, budući da je nestalo ranije opasnosti od heretika. Inkvizitorova stalna prisutnost bila je potrebna onda kad su nicali hereze u Puli i u Vodnjanu, a posebno kad su se one bile razmahale nakon

74 F. BABUDRI, *Elenchus*, str. 43; M. PAVAT, *La riforma*, str. 98; *Hierarchia IV*, str. 283 i 314.

75 Katedralni je zvonik stalno propadao pošto ga je bio pogodio grom 1569; zvona su se spuštala sve niže i završila na tlu opkoljena hrpom kamenja. Taj je zvonik bio podignut u 14. stoljeću te je bio vrlo vitak i visok. Novi se zvonik počeo graditi 1671. i bio dovršen 1707.

76 Uz drevne i već zaboravljene relikvije, biskup Marcello položio je i one sv. Purpurina, rimskog mučenika. Vidi bilj. 6 i 34.

smrti Ivana Vergerija, heretičkog pulskog biskupa.⁷⁷ Tada je inkvizitor obavljao i službu teologa. Sadašnji kanonici zdušno obavljaju kanoničke hore, svečane, konventualne i dnevne mise kao i Gospin oficij (II). Dnevne distribucije primaju samo oni kanonici koji sudjeluju u katedralnom bogoslužju i koji su zakonito spriječeni. Član Kaptola mora biti barem podđakon. Kanonik koji ne rezidira više od 3 mjeseca na godinu ne stiže pravo na nadarbinske prihode ni na njihov dio bez izričite dozvole biskupa i pristanka Kaptola (I).

Biskupski dvor, smješten uz katedralu, bio je ruševan zbog starosti, ali ga je biskup, uz ne mali trošak, obnovio, proširio i ukrasio. Sadašnji biskupovi prihodi iznose do 1.000 rimskih škuda i nisu opterećeni nekom penzijom (I).

Biskupija je prilično velika i ima otprilike 30 tisuća stanovnika. Dijeli se na mletački i carski dio: prvi se nalazi u Italiji, drugi u ilirskoj pokrajini izvan Italije. Mletački dio biskupije ima 3 zborne crkve — Labin, Vodnjan i Barban — a austrijski 4 — Rijeka, Kastav, Lovran i Veprinac. Župa ima ukupno 40 i sve imaju male prihode tako da se župnici jedva mogu uzdržavati. Sav je narod u biskupiji kršćanski i stvarno pobožan, jedino u Puli živi nekoliko grčkih obitelji koje su podložne filadelijskom nadbiskupu sa sjedištem u Veneciji (I).⁷⁸ Biskupija ima oko 40 tisuća žitelja: od toga Talijana ima samo 4 tisuće, a svi su ostali Hrvati. Svi su podanici katolici i veoma su siromašni, i kao takvi potrebni posebne papine naklonosti i milosti. Česta je naime pojava ženidbe u srodstvu (consanguinitas). Mladenci zbog siromaštva ne mogu isposlovati oprost od vrhovne crkvene vlasti te žive u grijehu. Biskup smatra vrlo potrebnim i svrsishodnim da mu se podijeli ovlast oprosta od zapreke rodstva u III. i IV. koljenu kao i biskupima Dalmacije i porečkom u Istri (II).⁷⁹

Pred 2 godine, dozvolom mletačkih vlasti, 13 se grčkih obitelji doselilo u ovu biskupiju.⁸⁰ Biskup je nastojao 3 njihova svećenika poslati u Rim, što su i obećali. Biskup je naime računao: obrate li se oni, obratit će se i narod, ali se u tome ljuto prevario. Dapače, oni su zatražili za sebe latinsku crkvu i uložili u tu rabotu svu svoju lukavštinu, posluživši se i preporukama civilnih vlasti, ali im se izjalovio svaki pokušaj. Biskup će s njima raspravljati tek nakon njihova obraćenja i uz pristanak Svetoga Oca. Biskup je slučaj predao na rješavanje Kongregaciji propagande i apostolskom nunciju u Veneciji, primivši otpis koji podržava taj stav i preporučuje oprez da crkva ne bude zauzeta nasilnim putem, kao što se govorkalo. Taj narod potječe iz Crne Gore, jednostavan je i spreman prihvatiti rimokatoličku vjeru. Biskup misli da bi se taj slučaj povoljno riješio

77 Vidi bilj. 14.

78 Filadelfijski nadbiskup sa sjedištem u Veneciji bio je ekzarh carigradskog patrijarha za kršćane bizantskog obreda na području Mletačke Republike. Njegova je jurisdikcija bila redovito uvjetovana politikom Mletačkoga senata, koji je zahtijevao da nadbiskup stoji nekako između Rima i Carigrada, tj. da se prizna katoličkim biskupom te istodobno ne prekida vezu s Carigradom. *Hierarchia III i IV* navode čak tri naslovna sjedišta filadelfijskih biskupa »in partibus infidelium«, ali oni nemaju nikakve veze sa spomenutom senatskom tvorevinom u Veneciji. Usp. i Mile BOGOVIĆ, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb, 1982, passim.

79 Isto je pitanje mučilo i novigradske biskupe koji su molili iste ovlasti. Iz relacija porečkih biskupa ne može se zaključiti koji je biskup isposlovao spomenute ovlasti.

80 Tih se 13 obitelji doselilo iz Crne Gore u pulsku biskupiju 1657. i naselilo u gotovo napušteni Peroj. Doseljenici su pokušali zauzeti rimokatoličku župnu crkvu u Peroju, gdje je živio katolički župnik i svega nekoliko katolika.

kad bi im Kongregacija uputila misionara koji pozna njihov jezik da ih na njihovu materinskom jeziku pouči (II).

U samom gradu postoje samostani konventualaca, augustinaca i benediktinki; u Labinu konventualaca; u Plominu i u Lovranu trećoredaca⁸¹, a u Rijeci augustinaca (I). Labin, bogat kraj, želio bi otvoriti samostan za redovnice. Samostan je nemoguće podići unutar gradskih bedema, ali bi se mogao otvoriti uz dozvolu Kongregacije izvan samih zidina na udaljenosti koliko se kamen može dobaciti (II).

Sjemenište nije ni ranije postojalo zbog siromaštva klera i neznatnih nadarbina, ali u većim središtima postoje učitelji koji mlade poučavaju gramatiku i vjeronauk. Jedino je za Pulu nemoguće naći učitelja zbog nezdrava zraka. Sada se u tom poslu žrtvuje jedan hvalevrijedan konventualac (I). Biskup stalno misli na sjemenište, tako presudnu ustanovu, i želio bi ostvariti svoje nade stigne li kakva pomoć iz Vječnoga Grada (II).

Generalni vikar i 2 dekana u labinskom i riječkom arhidakonatu pružaju biskupu veliku pomoć u vođenju biskupije (I). Zbog spriječenosti biskup nije mogao pohoditi sve župe, te ga je zamijenio generalni vikar Franjo Bastiroma uz bratšku pomoć senjskog i porečkog biskupa.⁸² Biskup nije mogao održati ni sinodu (II). Biskup smatra velikom zloupotrebom postupak klerika u austrijskom dije-lu biskupije: kad dobiju oprost od dobi (dispensatio aetatis), za ređenje oni se obrate izvan kvatrenih dana bilo kom biskupu u Njemačkoj ili Hrvatskoj za primanje redova bez prethodne dozvole svoga ordinarija, iako im je to u otpisu izričito napisano.⁸³ Biskup smatra nedopustivim izdavanje takvih oprosta ako biskup ordinarij ne priloži njihovoj molbi ili inače pošalje (Kongregaciji) karakteristike moliteljeve podobnosti za primanje redova. Druga se zloupotreba sastoji u tome što je kler austrijskoga dijela biskupije iznudio (extorsit) od državnog vijeća u Grazu neki dekret koji zovu Konstitucija.⁸⁴ Prema toj Konstituciji nikoji klerik onoga dijela kao austrijski podanik ne može biti suđen od strane ordinarija koji živi izvan granica austrijskog carstva. Spomenuti je dekret bio uzakonjen još 1609. godine, ali je zbog mnogih javnih prigovora bio opozovan. Biskup moli da se Sveti Otac osobno zauzme kod austrijskoga cara i grofa Portia⁸⁵ da se spomenuta Konstitucija opet opozove. Rubna bilješka napominje da je Kongregacija biskupovu vijest prosljedila papinom tajniku i nunciju u Beč da se kod cara zauzme za ukidanje tih novotarija (II).

U arhivskoj građi postoji sažetak ili kopija otpisa na drugu biskupovu relaciju s potpisom Antuna, prefekta, i M. Albericija, tajnika Kongregacije, te datumom 2. 10. 1660. Među odgovorima ističe se obećanje da će Kongregacija osigurati: 1. 60 škuda godišnje za uzdržavanje pulskog učitelja, koga treba biskup imenovati i njegove osobne podatke poslati u Rim; 2. 50 škuda godišnje za misionara

81 Vidi bilj. 20.

82 Ivan Krstitelj del Giudice (1644—1666).

83 Mnogo se klerika dolazilo rediti u Pićan, što se može provjeriti listanjem Knjige ređenja pićanske biskupije (1633—1783) koja se čuva u nadžupnom arhivu u Pićnu.

84 Isti je slučaj opisao opširnije i porečki biskup del Giudice u izvještaju iz 1665. godine (CCP 12, str. 23—24).

85 Grof Ivan Ferdinand a Portia bio je vlasnik Pazinske grofovije od 1660. do 1665. Usp. Camillo de FRANCESCO, *La contea di Pisino*, Venezia, 1973, str. 111—114.

koji pozna jezik doseljenih Crnogoraca i koga će biskup imenovati i njegove podatke dostaviti Kongregaciji.⁸⁶

9. GAŠPAR CATTANEO (1662)

Gašpar Cattaneo bio je imenovan pulskim biskupom 31. srpnja 1662. Umro je u Veneciji u studenome iste godine, te nije uspio preuzeti biskupiju. U Tajnom vatikanskom arhivu uopće se ne spominje.⁸⁷

10. AMBROZIJE FRACASSINI (1663)

Ambrozije Fracassini rodio se u Bresci 1597. Bio je dominikanac, učitelj novaka, teolog, inkvizitor u Vicenzi i generalni inkvizitor u Veneciji. Dne 12. ožujka 1663. bio je imenovan pulskim biskupom. Umro je u Šišanu 22. rujna iste godine i bio pokopan u pulskoj katedrali.⁸⁸

Biskup Ambrozije pohodio je rimske bazilike sv. Petra i sv. Pavla prije preuzimanja biskupije, a jedinu, nedatiranu relaciju o stanju u preuzetoj biskupiji poslao je Kongregaciji malo prije smrti. Relaciji je priložio ukaz kojim riječki kapetan barun Ferdinand della Rovere⁸⁹, kao zakoniti predstavnik njegova veličanstva cara Leopolda I, naređuje svim predstavnicima niže vlasti, sucima, komunima i narodu, da pulskoga biskupa Ambrozija Fracassinija, koga on uvodi u posjed ovoga dijela biskupije, moraju poštivati i pružiti mu zaštitu i bilo koju pomoć pod prijetnjom kazne, dok car očekuje da će novoimenovani biskup oprezno i časno voditi ove narode te da se neće uplitati u vrhovnu vremenitu vlast. Ukaz, koji je sastavio prokancelar carskoga grada Rijeke Klaudije Marpurch i koji su potpisali svjedoci Ivan Juraj Marchesetti i Antun Sudenić, bio je pročitao u riječkoj zbornoj crkvi u nedjelju 24. lipnja 1663.⁹⁰

Sažetak relacije ili informacije. Pula u istarskoj pokrajini bila je nekada velika i znamenita kolonija koju su osnovali Rimljani i ukrasili prelijepim zdanjima, od kojih postoji još amfiteatar. Pula je od najranijih vremena bila sjedište biskupije, ali je sada, lišena drevne veličine, sačuvala jedino naziv i ima samo 650 žitelja. Katedrala je povjerena kanonicima, kojih ima 11 zajedno s častima arhida-kona i skolastika: prvi je uvijek pridržan papi, drugi biskupu, dok su kanonici pridržani prema mjesecima ispražnjenosti. U Puli postoje 3 samostančića, tj. franjevac konventualaca (fratti scarpanti), male braće (zoccolanti) i pustinjaka

---

86 Bilo je više svećenika na Puljštini koji su razumjeli jezik perojskih doseljenika, ali vjerojatno nisu bili dorasli ni sposobni da im protumače teološke razlike između Pravoslavne i Katoličke Crkve i privedu ih u zajedništvo, a Kongregacija nije uputila u Peroj posebnoga misionara.

87 F. BABUDRI, *Elenchus*, str. 43; M. PAVAT, *La riforma*, str. 98; *Hierarchia IV*, str. 283.

88 Vidi bilj. 87.

89 Kapetan Rijeke i Trsata od 1639. do 1672. Usp. G. KOBLER, *Memorie*, str. 134.

90 Biskup je pohodio Rijeku i kanonski preuzeo austrijski dio biskupije 27. srpnja 1663. i obnovio nalog da se misi na latinskom jeziku dozvolivši da se hrvatski čitaju odnosno pjevaju poslanica i evanđelje. Usp. G. KOBLER, *Memorie*, str. 64.

sv. Augustina. Postoji i samostan benediktinki, gdje živi 8 zavjetovanih redovnica, 2 novakinje i 3 konverse. Samostan je pao u krajnju bijedu. Biskupija je vrlo prostrana: proteže se u dužini za 60 milja, u širini za 20 te ima oko 60 tisuća stanovnika, koji su dijelom talijanskog dijelom hrvatskoga govora. U biskupiji postoji 8 zbornih crkava u kojima djeluje oko 50 kanonika, uključivši arhiđakone i župnike. U znamenitije zborne crkve ubrajaju se one u Vodnjanu, Labinu i Rijeci. U Rijeci postoje 3 samostana s brojnim redovnicima: augustinci, isusovci i kapucini, a nedavno je bio otvoren i onaj benediktinki. Rijeka ima 5 tisuća žitelja. Biskup imenuje kanonike u bilo kojem mjesecu u labinskom i u riječkom arhiđakonatu, dok u drugim mjestima uživaju pravo patronata bilo kaptoli bilo komunske zajednice. Svi kanonikati vezani su uz male prihode koji ne prelaze vrijednost od sto dukata godišnje. Jedino katedralni kanonikati došću vrijednost od 150 dukata. Postoji zatim u biskupiji 47 župa: u 8—10 župa postoji natječaj za župnike, a u ostalima, u skladu s patronatskim pravom, biskup samo potvrđuje predložene kandidate. Prihodi pojedinih župa kreću se u vrijednosti od oko 100 dukata godišnje i jedino u 4—5 župa do 200 dukata. Biskupija je prepolovljena državnom granicom: pola površine pod carevom je vlašću, pola pod mletačkom. Izuzevši Pulu i Barban, svuda u biskupiji vlada zdrav zrak. Sav je narod širom biskupije katolički, a za nj se brine oko 400 svećenika i klerika.

Pred nekoliko godina doselila je u ove krajeve veća skupina Morlaka iz Crne Gore. Doseljenici su dijelom latinskog dijelom grčkog obreda. Glavnina se iz vojničkih razloga nastanila u Dalmaciji, manjina je doselila u nenastanjene krajeve Istre. Tako se u Valturi nastanilo oko 600⁹¹, a u Peroju oko 150 došljaka.⁹² Perojci su grko—pravoslavni te imaju svoja 2 svećenika. Oni su se obratili duždu i zatražili seosku crkvu, ali je nisu mogli dobiti. Taj je narod sada bez crkve i bez svoga svećenika, te biskup smatra svrsishodnim poslati im svećenika koji pozna njihov jezik da ih privede u zajedništvo sa svetom Crkvom. To je rješenje bio ponudio kardinal Antun otpisom od 2. listopada 1660. biskupu Marcellu uz obvezu slanja 50 škuda godišnje ilirskom misionaru. U biskupiji postoje mnogi svećenici koji znaju njihov jezik, i ne preostaje drugi izlaz nego dodijeliti jednome određenih 50 škuda godišnje u spomenute svrhe.⁹³

11. BERNARDIN CORNIANI (1664—1689)

Biskup Bernardin Corniani rodio se u Veneciji 1630. Postavši svećenik stekao je doktorat obaju prava u Padovi, gdje je bio imenovan sveučilišnim lektorom prava i kanonikom. Bio je vrlo naobražen. Umro je u Fažani kod Pule, na povratku iz Venecije, i bio pokopan u grobnici svoga prethodnika u pulskoj ka-

91 Brojnije skupine katolika doselile su se na Puljstinu tijekom druge polovice 16. stoljeća. Čini se da su se oni teško prilagodili novoj sredini i malobrojnim starosjediocima, pa je to vjerojatno potaklo biskupa Klaudija Sozomena da 1592. župu Valturu proglasi prepoziturom za doseljenike iz Dalmacije i sve nove stanovnike Puljštine povjeri posebnoj brizi valturskog prepozita. Usp. *Crkva u Istri*, str. 125.

92 Biskup Fracassini dopunja raniji izvještaj biskupa Marcella, tj. da je od 13 novodošlih obitelji broj žitelja porastao na 150. Vidi bilj. 80.

93 Vidi bilj. 86.

tedrali.⁹⁴ Sažetak prve relacije (1668). Državna granica prepolovljuje biskupiju, koja na taj način ima dva svjetovna vrhovna poglavara: prvi dio sa sjedištem biskupije po kome se ona i naziva pod mletačkom je vlašću, dok je drugi dio pod carskom vlašću. Mletački je kraj manji i znamenitiji, austrijski je prostraniji. Pula je glavni grad Istre, zapravo onog dijela koji počinje od Premanturskog rta te se proteže uz more do Plominskog zaljeva zvanoga Kvarner i do rijeke Raše. Labin i Plomin ubrajaju se u liburnijski kraj. Pulski je ager prilično napučen; ima 19 župa i završava na rijeci Raši. Neke su župe plemenitije i bogatije te imaju do tisuću i više žitelja. Nekada je Puli pripadao i Vodnjan, koji se dekretom Senata odijelio i stekao svoja prava i granice.⁹⁵ Ovo područje ima zbornu crkvu s petoricom kanonika i 2 župe, koje su ranije bile kapelanije, ali su se zbog nebrige i nehaja kanonika osamostalile te ne priznaju više zbornu crkvu u Vodnjanu za svoju matičnu crkvu.⁹⁶

Barban, gradić infeudiran mletačkim plemićima de Loredanis i plemićkoj supruzi Ivana Contarenija a Sirinio⁹⁷, gotovo je nenastanjen zbog kužnog zraka. Ipak ondje živi 5 kanonika, koji se uzdržavaju od desetine te se brinu i za stanovnike raštrkane po okolnim selima. Na onom području postoji Rakalj ili Vizače (Nissatium), kako su ga mnogi zemljopisci nazivali.⁹⁸ Postoje i druge područne crkve u kojima se na blagdanske dane održava bogoslužje te tako svećenici olakšavaju narodu da ne mora pješaćiti u udaljeni gradić.

Preko rijeke Raše nalazi se Albona, koja se hrvatski zove Labin.⁹⁹ Gradić je bogat i gusto naseljen. Građani su dobro školovani, ali zadnjih godina opadaju stega, blagostanje i broj stanovnika, a što je najgore obustavilo se sa školovanjem mladih.¹⁰⁰ Obijesni građani, tvrde šije i u mnogočemu dovitljivi i sitničavi mudrijaši, kao i uostalom neki domaći plemići, velikaši i vitezovi, mahom nabraženi ljudi, nepouzđani su prilikom predlaganja kandidata za kanonike zborne crkve. Među kanonicima postoje časti nadžupnika i arhidakona s vrlo niskim prihodima, koji su uvijek vezani uz istoimene kanonikate. tako da novoimenovane kanonike ne treba posebno uvoditi u posjed njihove nadarbine. Gradska zajednica uživa pravo izbora prve kaptolske časti, biskup druge. Na Labinštini postoje 4 seoske crkve, koje je odlukom inkvizitora i suglasnošću biskupa mletački Senat proglasio župama i odredio da novoosnovane župe vizitiraju i pulski biskup i mletački pretor, jer je ondje bio takav drevni običaj. Sve je to točno napisano u povelji osnivanja spomenutih župa¹⁰¹. Inače se te žu-

94 F. BABUDRI, *Elenchus*, str. 44; M. PAVAT, *La riforma*, str. 98—99; *Hierarchia IV*, str. 283.

95 Godine 1212. Usp. *Crkva u Istri*, str. 127.

96 Filipana i Juršići.

97 Barban i Rakalj prodali su Mlečani 1635. mletačkoj obitelji Loredan. Usp. Dragutin NEŽIĆ, *Barbanski kraj u prošlosti*, Barban, 1971, str. 7.

98 Povjesničari i putopisci poistovjećivali su Rakalj (Castrum Rachelis ili Castrum Novum) s rimskim Vizačama ili Nezakcijem (Nesactium). Ubikacija Nezakcija bila je nepobitno utvrđena arheološkim otkrićem 1901. u blizini Valture na Puljštini. Inače su i Rakalj i Nezakcij bili pretpovijesne gradine.

99 Prvi biskup koji spominje hrvatski naziv ovoga gradića.

100 Vidi bilj. 28.

101 Vidi bilj. 64.

pe nalaze u brdovitu i neprohodnu kraju, te se do njih može stići jedino pješaćenjem, koje zna biti i opasno.

Plomin¹⁰², naziv uzet od istoimenoga mora — Mare Flanaticum, vrlo je stara utvrda i branik mletačke granice. Gradić se ugnijezdio na brežuljku udaljenom jednu milju od mora i na udaru je velike hladnoće. Uz novosagrađenu zbornu crkvu, jednostavnu kao što je jednostavan i narod, živi 5 kanonika. Oni su dovoljno iskusni i poučeni i kad jedan bude preuzeo školovanje mladih, u gradiću će uroditi bogati plodovi. Ovaj kraj ne iziskuje osnivanje druge koje župe, jer se kanonici izmjenjuju u posjećivanju bolesnih i umirućih po selima te se narod nema ni na što potužiti na njihovo djelovanje. Katedrala i sve zborne crkve opterećene su teškim obvezama: zalaganjem kardinala Kongregacije bio je prepolovljen broj zakladnih misa, ali biskup moli još jednu redukciju.

U mletačkom dijelu biskupije nema zloupotreba u vezi s biskupovom jurisdikcijom i povlasticama. Jedino se jednom prigodom pokušalo biskupu uskratiti upotrebu baldahina za vrijeme nekog nastupa. Druga je stvar što je generalni vikar doživio nasilje zbog nekog izopćenja i što je pretor bez provjeravanja senatskog dekreta o cenzurama potpisao presudu za krivično djelo protiv jednoga kanonika. U oba je slučaja bio zatim proglašen krivim pretor, a nedužnima generalni vikar i kanonik. U krivičnim je djelima obostrane nadležnosti biskup nastojao preventivno riješiti svaki slučaj.

Austrijski je dio biskupije prostraniji jer se prostire u dužini od 60 milja, dok je mletački manji te se prostire u dužini od oko 30 milja. Austrijski se dio račva u dva kraka, od kojih se jedan proteže u brdovit kraj, a drugi uz more. Brdoviti kraj pripada Pazinskoj grofoviji, koju je otkupio grof Averspergh¹⁰³. Ta je grofovija isprepletana granicama pulske, porečke, tršćanske i pićanske biskupije. Pulska biskupija zahvaća najveće područje u grofoviji i ima 23 župe. Složeno je pitanje tih župa: nekada je ondje bilo toliko gospodara koliko i seoskih područja, sada je stanje još složenije. Grof ne mari ni za koje zakone, koncilске odluke i crkvene kanone, nego svojeglavo ujedinjuje spomenute seoske jedinice i oduzima patronatsko pravo kaptolima i seoskim zajednicama, vrši nasilje nad svećenicima i klericima, nad bratovštinama i crkvenom imovinom te rješava pitanja strogo crkvene naravi, kao naprimjer nedavni slučaj trgovanja crkvenim dobrima i službama. Takva Rampelova¹⁰⁴ rješenja konvalidira drugi neki kapetan koji se zove Galli. Biskup zaklinje kardinale da blagovremeno odgovore na ta vruća pitanja s obzirom na obranu teško uzdrmanog imuniteta kanonskoga prava. Tamošnji su župnici vrlo neuki a narod je surov. Biskupa izjeda bol što ne može naći sposobne svećenike da vode one žestoke narode i suprotstave se grofu i njegovim bezakonjima. Isti je grof isključio iz posjeda župne nadarbine 2—3 svećenika samo zato što su bili drugdje rođeni, ali od naroda pozvani i zakonito predloženi. Grof si svojata pravo da strane svećenike on uvodi u posjed

102 Rimski je naziv gradića Flanona, inače je lokalitet pretpovijesne gradine.

103 Grofovska obitelj Aversperg otkupila je Pazinsku grofoviju 1665. i zadržala je do 1701. Usp. bilj. 11, 66 i 84.

104 Stara pazinska obitelj koja se spominje od 15. stoljeća do 1735. godine. Krsto Rampel kao kapetan upravljao je u Averspergovo ime grofovijom (1674—1686), bio je dobar pravnik, a njegov brat Jakov bio je pazinski prepozit i apostolski protonotar. Gall(i) je bio pazinski kapetan od 1665—1668. godine. Usp. C. de FRANCESCHI, *La contea*, str. 117 i 284.

župne nadarbine. Na taj je način nametnuo župnike u Kožljaku i u Kršanu te će oni, ukoliko ih biskup ne prihvati, vršiti župničku službu kao uljezi poput župnika u Jesenoviku.¹⁰⁵ Biskup je nemoćan da išta poduzme budući da ne koriste zabrana, ni osuda ni molba.

Brseć se šćućurio na brijegu nedaleko od mora. Ima zbornu crkvu i 5 kanonika. Istom području pripada i Lovran, gdje djeluje 8 kanonika, a Volosko je novoosnovana župa.¹⁰⁶

Kao posljednja prostire se Rijeka, carski grad koji je tako prozvan po bližnjoj rijeci na kojoj završava Plominsko more. Riječki je arhidakonat od pamtivijeka biskupskoga patronatskog prava. Za to se pravo sada potajno otima Bečko dvorsko vijeće zahtijevajući da biskup predoči listinu o osnutku nadarbine i o načinu popunjavanja. Listinu je nemoguće podastrijeti jer su u više navrata za vrijeme spaljivanja grada stradali svi arhivski izvori. Postoje dokazi da su Mlečani i Đenovljani barem triput spalili Rijeku.¹⁰⁷ Carske vlasti ne prestaju ograničavati patronatsko pravo sadašnjem biskupu, kao što su isto činile i prethodnicima, te poručuju da neće ostati samo na tome. Uz arhidakona Rijeka ima još 9 kanonika, no biskupu nije poznato kako se oni uopće mogu tako zvati kad gotovo nikada nisu u službi zborne crkve.¹⁰⁸ Biskup ih je prigodom pohoda na to obvezao, ali ništa ne koriste ni zakoni ni kazne. Državno vijeće u Grazu podupire nastojanje grada da se arhidakonu povjeri dušobrižništvo i sva jurisdikcija te da kler ne prizna uredovanje biskupske kurije, koja ima sjedište u mletačkom dijelu biskupije. Još je jednom biskupu onemogućen i kanonski pohod župa. Biskup se osobno uvjerio da mu je onemogućeno svako upravljanje onim dijelom biskupije kad mu je jedan kanonik mošćeničke zborne crkve odbio dekret imenovanja upućen posredstvom riječkog arhidakona. Svoj je postupak motivirao činjenicom što biskup opunomoćenik živi u mletačkom dijelu biskupije. Biskup nije bio ovlastio riječkog arhidakona da nakon primitka službenog dopisa sastavi u krugu zloglasnog vijeća edikt i pribije ga na gradska vrata. Na taj se način pokušalo pobuniti narod protiv mletačkog biskupa. Kad je biskup doznao za taj slučaj, ošinio je izopćenjem sve one koji su bilo savjetom bilo pisanjem sudjelovali u sastavljanju spomenutog edikta. Riječki je kapetan zatim

105 Ivan Viskard Aversperg, vlasnik Pazinske grofovije i drugih manjih gospoštija, obnašao je visoke službe u carevini, surovo je samovoljno postupao s podanicima i klerom. Ostavši udovac, sanjao je o nekom kardinalatu i čak ga zavjerenički i bez careva znanja nastojao dobiti, te je pao zbog toga u carevu nemilost i osuđen na smrt kao veleizdajnik, ali mu je smrtna kazna bila zatim izmijenjena izgonom iz carskoga dvora. Usp. C. de FRANCESCHI, *I castelli*, str. 142; CCP 6, str. 12. Vidi i bilj. 103.

106 Brsečki kaptol datira od 1665, dok se lovranski spominje od 1438. Oba su bila ukinuta 1843. Volosko je bilo proglašeno župom, prema pisanju biskupa Corneania, nešto prije 1668, prema Kobleru 1814, a prema Šematizmu katoličke Crkve u Jugoslaviji 1846. odvajanjem od Kastva.

107 Mlečani su opljačkali i spalili Rijeku 1369. i 1508.

108 Riječki je kaptol iznova popisao svoja prava i običaje 1371, par godina pošto su mu Mlečani spalili arhiv i stare listine. Ondašnji se arhidakon zvao Veselac, ali je spomenuta kaptolska čast vrlo drevna i možda ranokršćanska ustanova kao i sam Kaptol. Kaptol je imao najviše 12 kanonika (1596), od kojih je jedan morao biti orguljaš (1550). Gradsko je vijeće od pamtivijeka između kanonika biralo župnika, koga je zatim biskup uvodio u službu. Arhidakon je biskupovom ovlašću vodio riječki arhidakonat, a od 1574. i austrijski dio labinskoga arhidakonata odlukom cara. Arhidakon se nije bavio pastvom, već je biskup imenovao dekana i povjerio mu nadzor nad svim župnicima u arhidakonatu. Nakon dugih trzavica pulski su biskup i car 1659. utanačili da službu arhidakona i dekana obnaša ista osoba. Usp. G. KOBLER, *Memorie*, passim.

priznao da je bio prihvatio onaj edikt i zamolio odrješenje. Biskup, željan mira više negoli svađe, smatrao je uputnim da skine kazne, dok je kapetan nagovorio župnika da prihvati imenovanje.

Rijeka, nekada trgovački i plemeniti grad, sada ima više od 5.000 žitelja. Narod je zadržao svoju raniju surovost, ali pošto su isusovci otvorili školu, popustila je surovost i međuodnosi stanovnika postali su ljudskiji, pametniji i oprezniji. Isusovački zavod i škola urodit će obilnim plodovima. Rijeka graniči sa senjskom biskupijom, a sama granica prolazi sredinom mosta na Rječini. Odmah preko granice nalazi se Trsat¹⁰⁹, gdje je nekada boravila i bila štovana Loretska kućica.

Nedaleko od Rijeke u unutrašnjosti i na okruglom brijegu smjestio se Kastav. Gradić ima po prilici isti broj stanovnika kao i Rijeka. Taj je narod vrlo surov, upravo onakav kakvoga opisuje Livije kad govori o Liburnima¹¹⁰: narod nemiran, po naravi neobuzdan i neustrašiv. Iako je podložan družbi Isusovoj¹¹¹, koja sada posjeduje onaj bogati kraj kao i druge koji su nekada svi pripadali biskupiji, ipak se ne boji strogih družbinih zakona, nego im se prkosno odupire, protivi i javno prigovara. Iste su čudi i kanonici, kojih ima 9, a sve ih bira i predlaže Kaptol. U zadnje vrijeme, i biskupu iz nepoznatih razloga, a možda ponukani primjerom onih iz Pazina¹¹², isusovci osporavaju Kaptolu njegova prava, ali budući da je riječ o crkvenom patronatskom pravu, biskup im nije dozvolio predlaganje kandidata za kanonike. Kaptol ipak uskraćuje obvezna davanja družbi, zato biskup moli da Sveta Stolica riješi taj spor. Isusovci su imenovali laičkog upravitelja s naslovom kapetana. Kapetan Tršćanin Franjo Morello¹¹³ postupao je vrlo opako i sa svećenicima, te je bio suđen zbog javnih batinjanja i zbog uvjeravanja kanonika da u ispovijedi mogu odrješivati isusovce kao svaki biskup. Kapetan je ogorčivao i narod, što je sve urodilo teškom osvetom: razjaren je narod napao kapetana, vukao ga amo—tamo po gradiću, ubio ga kao što je nekada bio ubijen Mezencije¹¹⁴, zatim ga je na barbarski način bacio u kloaku i ondje ga ostavio za ogavan primjer. Našlo se zatim samilosti kod nekolicine stanovnika kojima je biskup dozvolio da kapetanovo tijelo pokopaju crkveno i u blagoslovljenu zemlju, iako je narod i dalje divljao.

Veprinac i Mošćenice, gradići također podložni isusovcima, imaju zborne crkve sa po 5 kanonika. Isusovci doživljavaju i ovdje neprilike slične onima u Kastvu¹¹⁵.

109 Prema predaji, na Trsatu je boravila Nazaretska kućica od 1291. do 1294. Godine 1431. ono je zemljište bilo poklonjeno franjevcima da podignu novu crkvu i samostan. Usp. G. KOBLEK, *Memorie*, str. 209.

110 Livije piše: »... Illyrii Liburnique et Histri, gentes ferae et magna ex parte latrociniis maritimis infames« (Iliri, Liburni i Histri, divlja plemena i većinom ozloglašena zbog razbojstava na moru). Usp. M. KRIŽMAN, *Antička*, str. 142 i 157.

111 Kastavska je gospoštija češće mijenjala svjetovne gospodare. Kolegij riječkih isusovaca posjedovao ju je od 1630. do 1773. Usp. G. KOBLEK, *Memorie*, str. 259.

112 Gorički su isusovci vodili pazinsku prepozituru od 1622. do 1663. Usp. C. de FRANCESCHI, *La contea*, str. 355; CCP 12, str. 15.

113 Franjo Morelli bio je kastavski kapetan koga je pobunjeni narod zbog krutoga postupka 1666. napao i bacio u lokvu ili cisternu, a ne u kloaku, kako izvještava biskup. Usp. G. KOBLEK, *Memorie*, str. 276; *Zbornik Kastavštine II*, Rijeka, 1981, str. 39 i 60.

114 Mezencije je bio najokrutniji etrušćanski kralj s kojim je ratovao Eneja, prema Vergilijevoj *Eneidi*.

115 Veprinac i Mošćenice pripadale su riječkim isusovcima od 1637. do 1773.

Klana je feudalno naselje oko 15 milja udaljeno od Rijeke i nalazi se na ugarskom, odnosno donjoaustrijskom području. Dva sela pripadaju samostanu riječkih augustinaca¹¹⁶ a jedno samostanu riječkih redovnica sv. Roka¹¹⁷. To je selo oporučno ostavio redovnicama neki Chnesino, koji je pred 5 godina osnovao samostan pod pravilom sv. Benedikta.

Biskupija ima katedralu i Kaptol, koji ima 13 kanonika zajedno s častima arhidakona i skolastika, zatim ima 10 zbornih i oko 60 župnih crkava, od kojih je 40 laičkog, a ostale su crkvenoga patronatskog prava. Na području biskupije živi oko 55 tisuća stanovnika. Većina se žitelja služi hrvatskim, manjina talijanskim jezikom, ali gotovo svi razumiju talijanski govor. Čak se i većina onih koji žive u brdovitu kraju služi talijanskim jezikom, iako ne baš vješto kao i materskim. Stanovnici Pule, Vodnjana i mnogih drugih sela ne znaju govoriti hrvatski.

Pula, najnesretnije središte biskupije, zbog nezdrava zraka i stalne opasnosti od pomora, nema sada na broju ni 500 žitelja zajedno s vojničkom posadom. Zaštitnik je grada sv. Toma apostol. Katedrala je starinska i prevelika, a u predvorju je biskup iznova izgradio krov koji se bio urušio. Zvonik se uz katedralu srušio do temelja, ali zbog opće bijede neće biti lako podići novi. Dosadašnji je biskupski dvor bio malen, ali ga je biskup na svoj trošak proširio i dotjerao, tako da mu sada nema para u pokrajini. Katedrala nema odvojenu krstionicu, a sadašnju je dao izgraditi biskup svojim sredstvima. Biskup se pobrinuo da kupi svuda razbacane uredske knjige i kodekse i da ih pohrani u škrinju koju je dao izraditi na svoj trošak. Biskup je poklonio crkvi kao zaručnici sve poklone koje je primio od građana. Ni sjemenište nije ranije postojalo u mletačkom dijelu biskupije, ali ga je sadašnji biskup uspio otvoriti. Očekuje pomoć od Kongregacije propagande, pomoć koja je i ranije bila obećana prethodnim biskupima.

Na Puljštini postoji pravoslavno selo Peroj¹¹⁸, koje je ranije bilo katoličko selo. Ondje je bio ostao katolički svećenik kao pastir bez stada s jedva 5 stanovnika. Bježeći pred ratnim vihorom, ovamo se odlukom Mletačkoga senata doselilo nekoliko pravoslavnih obitelji iz Crne Gore. Doseljenici ustrajavaju u svojim zabludama i odbijaju katoličke dogme, a u blizini nema ni učenih ljudi da ih pouče. Raniji je biskup bio zatražio misionara koji govori njihovim jezikom, a sadašnji biskup ponavlja istu molbu, dapače poziva se na obećano pravo dodjeljivanja 25 škuda mjesečno za potrebe sjemeništa i perojskog misionara. U Puli postoji grčkoppravoslavna župna crkva, kojoj pripada 5 vjernika. Ovamo dolaze na bogoslužje i pravoslavni Perojci, budući da u Peroju nemaju svoga svećenika a katoličkoga odbijaju.

U carskom dijelu biskupije postoji zalagaonica koju vodi Društvo Bezgrešnog

---

116 Ova su sela sačinjavala augustinsku gospoštiju Klana, gdje se tijekom 18. stoljeća kopala željezna ruda. Usp. G. KOBLER, *Memorie*, str. 95—97; I. OSTOJIĆ, *Benediktinci*, sv. II, str. 212—214.

117 Riječanin Franjo Knežić posjedovao je više sela u riječkom zaleđu te je neka darovao oko 1640. benediktinkama koje su otvorile svoj riječki samostan 1663. Usp. G. KOBLER, *Memorie*, str. 123—124.

118 Vidi bilj. 80, 86, 92 i 93.

Začeca¹¹⁹. U ovom dijelu biskup vrši kanonski pohod i svih samostana. Riječki plemić Stemberga ostavio je crkvi zakladu od 5.000 forinti.

Ukupni prihodi crkve odnosno biskupske menze iznose 500 škuda pošto se podmire obveze. Spomenute je prihode teško skupiti, katkad i opasno poradi surovosti naroda. Svaki pulski kanonikat donosi oko 80 dukata, arhidakonat 88, skolastikat 120, a župnik prima oko 100 dukata vrijednosti.

Diljem biskupije nema više nikakve hereze kao ni neke uočljivije mane u narodu. Narod je pokoran postupa li se blago s njim, a onaj koji živi raštrkan po udaljenijim naseljima, teži je i opasniji bude li izazvan. U tim zabitnijim krajevima kretanje je moguće jedino pješke i u ljetnim mjesecima. Mnogo ima samostana raznih redova po biskupiji: isusovaca, kapucina, male braće, augustinaca s jednim hospicijem, konventualaca, pavlina, trećoredaca i benediktinki. Samostan je riječkih benediktinki bogat, a onaj pulskih vrlo je siromašan. Biskupu je potrebna podrška kardinala Kongregacije da se može bolje posvetiti i služiti svojoj crkvi, jer se tijekom zadnjih triju godina gotovo istrošio i zdravstveno oslabio, te moli dozvolu za življenje izvan sjedišta više od 5 mjeseci na godinu. Tijekom 5 ljetnih mjeseci pogubno je živjeti u Puli, posebno za strance, u što se može svatko uvjeriti.

Svi redovnici u biskupiji mole, a njihovoj se molbi pridružuje i biskup, da se trećoredcima¹²⁰ zabrani bavljenje i trgovanje praznovjernim blagoslovinama. Oni također ispovijedaju pokornike bez biskupove dozvole čak i po kućama. Ti redovnici dolaze ovamo iz Jarezine (sic) i okolnih otoka, a mnogi i iz Dalmacije, tj. iz druge provincije. Oni traže svaku ovlast od drugih redovnika i nikada od biskupa, koji ih daje besplatno. U skladu s Bulom pape Urbana VIII. iz 1628. godine, redovnici ne smiju izvan Italije misionariti ni ispovijedati bez dozvole mjesnog ordinarija.

Biskup moli da mu se, kao i biskupima Dalmacije, podijeli ovlast davanja oprosta od ženidbenih zapreka rodstva III. i IV. koljena zbog krajnje bijede i žaljenja dostojnog naroda osobito u austrijskom dijelu, gdje se stranke ne obraćaju papinu legatu za isposlovanje oprosta, nego žive u rodoskrvnuću, a biskup im želi besplatno dijeliti oproste.¹²¹

U korizmeno vrijeme viša sila tjera narod da se ne hrani samo mliječnim nego i mesnim proizvodima. Narod bi se držao indulta Svete Stolice glede uživanja mliječnih proizvoda i jaja kad ga krajnja bijeda ne bi prisiljavala da se mora hraniti travom bez začina i soli. A prema svjedočenju svećenika nema drugog izlaza za onaj narod, nego da se hrani i mesnom hranom, a osim toga u carevini ne postoji sud inkvizicije koji bi se bavio tom problematikom. Na kraju biskup

119 Ostavštinom Riječanina Jeronima Stemberga, župnika u Jelšanama, počela je u Rijeci djelovati zalagaonica 1657. pod vodstvom Bratovštine Bezgrešnoga Začeca. Zalagaonica je štitila interese siromašnih građana i posuđivala novac uz kamate od 4 do 9%, a dio godišnjih čistih prihoda dijelila je siromasima. Usp. G. KOBLER, *Memorie III*, str. 47—49.

120 I raniji biskupi spominju samostane trećoredaca glagoljaša, ali ih na području pulske biskupije nije bilo. Njihovi su samostani djelovali od Zadra do Kopra. Na otoku Cresu postojali su u Porozini od 1465. i u Martinšćici od 1479, a u Istri u Kopru od 1467, u Božjem Polju od 1536. i u Novigradu od 1689. Usp. *Zbornik Franjo među Hrvatima*, Zagreb, 1976, str. 174—176; CCP 12, str. 19; CCP 16, str. 65 i CCP 17, str. 138.

121 Vidi bilj. 79.

moli da se generalnom vikaru, četvorici dekana i trojici arhidakona podijeli ovlast da mogu blagoslivati oltarnike, crkveno ruho i oltare.

Ovoj je relaciji biskup dodao prilog kojim izvještava da se biskupijska sinoda uopće ne može održati zbog trzavica klera s obzirom na pravo prednosti zbornih crkava. Kler carskoga dijela biskupije, posebno riječki kanonici, mimo svih običaja i odredaba svojataju si pravo prvenstva među svim ostalim zbornim kaptolima i nikakav ih biskupov potez ne može opametiti, dapače oni se groze čak i prizivom na cara.

Sažetak druge relacije (1673). Sinoda se još nije mogla održati zbog kašnjenja reskripta bečkog nuncija koji, iako se poslužio svom spretnošću, ipak nije uspio ostvariti zadano obećanje. Svih kanonika koji djeluju u biskupiji ima oko 80, a 13 ih je zajedno s častima vezano uz katedralu. Katedralni je arhidakonat već 4 godine ispražnjen, budući da nema domaćeg kandidata s doktoratom ili s licencijatom, a izvana se nitko ne javlja. Biskup moli apostolski oprost od utanačenih uvjeta za imenovanje arhidakona, koji je glava Kaptola i često obnaša službu generalnog vikara. Druga je kaptolska čast skolastikat, koji sada posjeduje generalni vikar. Svih župa ima 46, dok broj područnih crkava raste iz godine u godinu. Diljem biskupije živi oko 55 tisuća stanovnika, ubrojivši i hajduke. Oni potječu iz Risna kod Klisa¹²², a po vjeri su odmetnici jer niječu čistilište, valjanost oprosta, izlazak Duha Svetoga i vlast pape. Njihov kaluđer Darije Zvetar učinio je ispovijest vjere, a njihov vođa, koga zovu Sarda, umro je pomiren s Rimokatoličkom Crkvom.

Peroj je pravoslavno selo sa oko 140 žitelja, koji su tvrde šije i uzaludno im je nuditi naše usluge. Sada ih vodi jedan grčki kaluđer, koji obećava ispovijest rimokatoličke vjere. Lanjske je godine riječki kapetan zabranio biskupu izvršenje kanonskoga pohoda onog dijela biskupije. Aleksandar Tamburini iz Fossembronea¹²³, doktor obaju prava, vikar i podanik njegova veličanstva, grozi se kaznama. Riječki je kapetan i dalje nesnosan i, ako se nešto ne poduzme, nestat će ondje biskupove jurisdikcije, koju carska vlast nasilno i sistematski potkapa. Ako se nastavi utrtim putem, pulski biskup neće moći doskora ondje imenovati dekana ni vicekancelara, nego će kapetan imenovati one koje budu smatrali podobnima carevi savjetnici u Grazu. Dapače, nedavni carev ukaz zahtijeva da se oni ne smiju mijenjati. Tako je biskupu uskraćena vlast da slobodno imenuje dekana i vicekancelara. U skladu s carevim ukazom riječki se vicekancelar počeo potpisivati kao carski kancelar i arhidakon, dok je generalnom vikaru i kancelaru biskupije zabranjeno svako daljnje djelovanje u onom dijelu biskupije, a svi se procesi vode bez biskupove ovlasti. Ukratko, pod upitnikom je opstojnost same biskupije u času kad je biskup smatrao već sigurnim pohod onih

122 Godine 1671. stiglo je na Puljstinu iz Risna u Boki Kotorskoj 600 osoba. Biskup je pogresno locirao Klis u Boku Kotorsku, odnosno Risan kod Klisa. Iz biskupova pisanja ne može se zaključiti jesu li svi ti novodošli pravoslavci zajedno s kaluđerom i vođom prešli na rimokatoličku vjeru. Svakako se nisu nastanili u Peroj, gdje se broj pravoslavaca smanjio od 150 na 100 osoba, kako biskup dalje izvještava. Usp. bilj. 92.

123 Aleksandar Tamburini bio je riječki vikar od 1671. do 1673. te od 1675. do 1677. Vikara je birao izravno sam car, povjeravao mu je sudsku službu i određivao plaću. Car je 1574. ovlastio gradsko vijeće da bira i plaća vikara, pridržavši sebi pravo njegova potvrđivanja. Car je tu ovlast ponovio 1604. i patentom potvrdio 1636. Biskupu je zabranio kanonski pohod Rijeke kapetan Petar Argento 1672. Usp. G. KOBLER, *Memorie II*, str. 134 i 137—142.

župa. To se stanje može usporediti sa skidanjem kraljevskog ornata iz ordinarijeve jurisdikcije. Kapetan je preuzeo i brigu za redovnice, dapače pod izlikom provjeravanja činjeničnog stanja, vrijednosti, prihoda i patronata kani preuzeti sve crkvene nadarbine, voditi njihove sporove, izdavati građevinske dozvole i upravljati crkvenim zgradama.

Prije 3 godine izgorio je samostan pulskih redovnica i ne može se više obnoviti zbog bijednog stanja grada.¹²⁴ I katedrala, uz koju se počeo graditi novi zvonik, vapije za obnovom. Biskupovi prihodi iznose oko 1.000 ml. dukata godišnje. Biskup moli dozvolu da smije uvesti oficij našašća i prijenosa tijela svetih mučenika pronađenih 1659. godine. Opatici i ispovjedniku riječkog samostana istekao je trogodišnji mandat i oboje mole da im se još jednom potvrdi.

Na poledini ove relacije zabilježeno je 12 natuknica za odgovor, ali ih je nemoguće pročitati.

Sažetak treće relacije (1683). Biskup je odugovlačio s pohodom riječkog dijela biskupije jer se bila pojavila kuga u susjednoj Gorici, te je bilo zabranjeno svako putovanje i kretanje.

Biskup muču muči kad mora izvijestiti da je u Pazinu nedavno bio obnovljen i javno izložen ukaz koji ukida crkveni sud. Taj novi potez otežava biskupovu jurisdikciju u austrijskom kraju. U Rijeci se i dalje odugovlači s dozvolom da onaj kler smije sudjelovati na dijecezanskoj sinodi, kao što se i biskupu priječi da pohodi onaj kraj, zapravo mu se poručuje da će moći samo jednom izvršiti kanonski pohod župa onoga kraja i jedino tada kad mu car bude to izričito dozvolio. Izvan kanonskog pohoda župa biskupu je uskraćena svaka jurisdikcija u austrijskom dijelu biskupije, a generalnog vikara ne može ondje više biskup ni za što ovlastiti niti ga isti može u bilo čemu zastupati. Riječki je dekan potreban kao izvršitelj apostolskih i ordinarijevih ovlasti, kao biskupov zastupnik i kao izvršitelj ženidbenih oprosta koje podjeljuje Bečka nuncijatura¹²⁵. Zadnjih se godina za to ovlašćuju bilo dekan bilo arhiđakon, a katkad i sami seoski župnici, što nije u skladu s kanonskim normama. Carev ukaz proglasio je riječkog dekana i vicekancelara nepomičnima, te ih biskup više ne može ukloniti ni u slučaju zloupotrebe službe. Oni su dotada bili pomični (*mobiles ad nutum episcopi*). Riječki je arhiđakon dosad zastupao biskupa i generalnog vikara u rješavanju nadarbinskih predmeta te si je sada počeo svojatati pravo kanonskog pohoda župa bez biskupove dozvole. Nadalje podanicima je zabranjen svaki priziv na ordinarija u svim parnicama, a laički se suci upliću u sporove redovnica, redovnika, hospitala, zbornih crkava i bratovština kao i u ordinarijeve dekrete i kanonske pohode župa. Biskupu nije dozvoljeno da putuje od mjesta do mjesta i da ondje rješava razne sporove, dok krivična djela može rješavati jedino u prisutnosti laičkoga suca. Taj se sudac nameće i u rješavanju parnica oko desetine i nadarbinskih prihoda, a mješovite parnice sam rješava.¹²⁶

124 Samostan je izgorio 1671, a biskup je benediktinkama privremeno odstupio dio biskupske rezidencije za smještaj. Nakon obnove samostana doprinosima mletačkih vlasti i istarskih vjernika, redovnice su se vratile u svoje sjedište.

125 Vidi bilj. 108.

126 Car Leopold I (1657—1705) sve je dosljednije sprovodio politiku državne Crkve te je posebno potiskivao djelovanje svake crkvene vlasti, bilo papinske bilo one pograničnih biskupa, koji nisu bili austrij-

Katedrala i zborne crkve moraju izvršavati mnoge misne obveze koje su bile ili netočno utemeljene ili preopterećene u odnosu na prihode te kanonici mole da se one revidiraju. Redovnice nemaju podobnog ispovjednika, a one u Rijeci se dvoume hoće li izabrati redovnika ili isusovca.

Perojci i dalje vrlo uporno ustrajavaju u svomu pravoslavnom bogoslužju: neki su pojedinci prihvatili rimokatoličku vjeru, dok se većina oglušila. Oni su bili isposlovali od mletačkog dužda dozvolu za gradnju crkve, ali je ona nakon dva tjedna bila opozvana i sav je narod snagom senatskog dekreta bio podvrgnut latinskom župniku. Taj je potez pobudio nadu u osvješćenje okorjelih pravoslavaca.

Na granici mletačke Istre postoji prastari kaštel Plomin, po kome se i more prozvalo. Onaj pobožan narod moli Svetoga oca da mu odstupi tijelo kojega mučenika kako bi ga proglasio svojim zaštitnikom i podigao mu oltar u zbornoj crkvi. Na ovoj relaciji napisano je 5 nečitljivih natuknica za odgovor.

12. ELEONORO PAGELLO (1689 – 1695)

Eleonoro Pagello rodio se 1643. u Vicenzi, gdje je vršio službu arhidakona i kapitularnog vikara. Bio je doktor obaju prava. U Puli je popravio katedralu, osnovao sjemenište i službu pokorničara te otvorio zalagaonicu. Zbog svoje dosljednosti u obrani crkvenih prava pao je u nemilost carske komore i bio protjeran iz Rijeke, gdje mu je bilo zabranjeno vršenje svake jurisdikcije. Umro je u Puli najviše od žalosti i bola. U Tajnom vatikanskom arhivu ne postoji nijedna njegova relacija.¹²⁷

13. JOSIP BOTTARI (1695 – 1729)

Josip Bottari rodio se u Veneciji 1646. i zarana stupio u red franjevac konventualaca. Bio je vrstan teolog, a kao provincijal i general svoga reda stekao je veliko iskustvo kojim se služio u mudrom i plodnom upravljanju biskupijom. Više je puta pohodio mletački dio, manje austrijski dio biskupije i kao izvrstan pastoralac svuda nastojao uvesti red i tridentski duh obnove. Umro je u Puli.¹²⁸

U Tajnom vatikanskom arhivu postoji 9 Bottarijevih relacija. One su ovako datirane: 1695 (I), 1701 (II), 1707 (III), 1710 (IV), 1714 (V), 1717 (VI), 1719 (VII), 1721 (VIII) i 1726 (IX). Drugu je relaciju ponio u Rim osobno, dodavši joj doslovan prijepis prve, koju je smatrao više pismom upućenim kardinalima negoli pravom relacijom. Relacija je vrlo opširna.¹²⁹ Treću je relaciju predao kao bis-

ski podanici. Težinu takve politike posebno su osjetili akvilejski patrijarh te porečki i pulski biskupi. Usp. CCP 12, str. 23, bilj. 68 i CCP 16, str. 73, bilj. 73. Takvo se napeto stanje proteglo do 1785, kad su se austrijski car i Mletački senat konačno složili da se granice biskupija usuglase s državnim granicom. Sveta je Stolica prihvatila i 1788. uzakonila taj sporazum i provela velike promjene u Istri. Usp. *Crkva u Istri*, str. 16–19.

127 F. BABUDRI, *Elenchus*, str. 45; M. PAVAT, *La riforma*, str. 99; *Hierarchia V*, str. 318.

128 Vidi bilj. 127.

129 Ova je relacija bila objavljena u nastavcima u glasilu porečke i pulske biskupije *Folium Dioeceseos Parentino-Polensis* 1881–1882.

kupov opunomoćenik Antun Scotto, svećenik iz Bergama. I ta je relacija vrlo detaljna. Scottovu punomoć sastavio je pulski notar i kancelar biskupije Kristofor Ratio, konvalidirao ju je kanonik skolastik i generalni vikar Franjo Mauro uz potpis vicekancelara biskupije Lazara Lazzarinija. Svjedočili su svećenik Lovro Vio i klerik Natalin Ratio. Sve ostale relacije predao je Kongregaciji i u svemu zastupao biskupa kanonik i opat Zavoda sv. Jeronima u Rimu Juraj Georgiceus. Punomoć za osmu relaciju sastavio je kancelar biskupije kanonik Ivan Bradamante, konvalidirao ju je Jeronim Fonda, kanonik arhiđakon i generalni vikar, a svjedočili su Antun Doplić i Bernardin Moschini.

Sažetak relacija. Biskupa je imenovao papa Inocent XII, a zaredio ga je u rimskoj bazilici Dvanaest apostola kardinal Petrucci. Prije odlaska iz Vječnoga Grada novoposvećeni je biskup izvršio pohod svetih mjesta za sebe i za prethodnika (II). Biskup je izvršio kanonski pohod biskupije (II), a s novom je relacijom odugovlačio zbog čekanja careve dozvole za kanonski pohod onoga dijela biskupije (III). Biskup već 10 godina čeka tu carevu dozvolu (IV), već 13 godina živi u nadi da će je isposlovati (V). Prošlo je već 19 godina otkako biskup čeka carevu dozvolu za kanonski pohod onoga kraja, ali su istu dozvolu uzalud čekali 18 godina i raniji biskupi (VII). Starca biskupa nije napustila nada pozitivnog rješenja ni nakon 20 godina čekanja (VIII).¹³⁰

PULA

Pula, nekada rimska kolonija, vrlo je drevan grad i diči se velikom i možda u Evropi najčasnijom pomorskom lukom, a zubu vremena još uvijek odolijevaju amfiteatar¹³¹ i drugi spomenici (II). Pulu su osnovali Kolšani¹³² 1220. prije Krista. Car Oktavijan proglasio ju je rimskom kolonijom, a više je kraljeva i velikaša imalo u njoj svoje sjedište. Ovdje je dvije godine živio i car Konstantin Veliki, koji je prijestolnicu prenio u Bizant. Zbog nemara i ratova s vremenom su propale mnoge starine, ali ne sve, jer još postoji amfiteatar, kameno zdanje koje može primiti oko 20 tisuća ljudi. Ovdje je, prema predaji, Konstantin Veliki, nasjevši ženinim klevetama, osudio na smrt sina Krispa. Trijumfalni slavoluk zavidnog oblika djelo je Silve, zadnjeg potomka iz roda Sergijevaca. Postoje i dva hrama: jedan je posvećen božici Romi, drugi caru Augustu. Grad resi i tvrđava ukusno izgrađena i dovoljno opremljena, a luka opsega oko 5 milja spada među izvrsnije u Evropi (III, V). Pula ima do 1.000 stanovnika (II). Oni su vrlo pobožni te obrađuju vrlo plodna prigradska zemljišta (IV). Gradom upravlja mletački patricij uz pomoć četvorice gradskih plemića, koji kao savjetnici sudjeluju u krojenju pravde (II).

130 Vidi bilj. 66 i 126.

131 Pulski je amfiteatar po veličini šesti ušćuvani amfiteatar na području Rimskoga Carstva, a gradio se, dograđivao i obnavljao od 1. do 5. stoljeća poslije Krista. Usp. Štefan MLAKAR, *Amfiteatar u Puli*, Pula, 1973, str. 17. Ovdje je, navodno, bio mučen sv. German 284.

132 Vidi bilj. 66 i 126.

133 Vidi bilj. 51.

Sveti Mohor i Fortunat donijeli su ovamo i navijestili kršćanstvo (III, V, VIII, IX), koje se tako ukorijenilo da ga nisu mogli iščupati nikakvi protivnici,¹³⁴ čak ni pogubno nastojanje biskupa Vergerija, koji je u prošlom stoljeću pokušao uvesti Lutherove zablude (III). Pula je ostala uvijek pravovjerna, iako je bila okaljana Lutherovim zabludama, koje su bila prigrlila i širila dva brata Vergerija, sotonine sluge, obojica biskupa, jedan u Puli, drugi u Kopru. Za suzbijanje njihovih zabluda bilo je tada ustanovljeno sudište Svete inkvizicije (V).¹³⁵ Pula je domovina mnogih svetaca: sv. Otona konventualca, sv. Germana mučenika, sv. Flora biskupa, sv. Maksimijana, ravenkog patrijarha, koji je prema Baroni-jevu pisanju živio za vrijeme konzula Bazilija 546. godine (V).¹³⁶ Zaštitnik je grada sv. Toma apostol (II, III, V, VI, VIII, IX). Iz svih gradskih crkava izaruje pobožnost. Posebno se štovanje iskazuje Svetotajstvu: dok se ranije klanjanje održavalo samo u katedrali tri puta godišnje, sada se ono održava češće i po drugim crkvama, gdje pored zapaljenih voštanica izgaraju i srca vjernika. U tom klanjanju sudjeluju uz biskupa plemići i pučani, te svi sa zapaljenim svijećama u rukama ujedinjuju svoje glasove s glasovima svećenika u skladnom pjevanju himana i psalama Svevišnjemu. Sličnim se štovanjem prati Presveto kad god svećenik nosi popudbinu kojem bolesniku. Biskup je odlučio da se to štovanje proširi i po biskupiji. Grad se inače u zadnje vrijeme trgnuo i brojčano porastao i od donedavnih 600 žitelja prerastao u 1.200, ne računajući one koji žive na vrlo plodnom prigradskom tlu (III).

Gradski se kler sastaje dvaput mjesečno i pod vodstvom jednog kanonika rješava moralne kazuse. Župnik drži redovito nedjeljom kršćanski nauk, a korizmenim se danima održavaju narodu nagovori. U korizmi i u došašću propovijeda i biskup, koji također ne dozvoljava da vjernici duhovno gladuju ni tijekom godine (II—V).

Katedrala, posvećena Marijinu uznesenju, veličanstvena je građevina. Ona ima mnogo oltara, goleme orgulje, sakristiju siromašnu ruhom i mnoštvo relikvija (II). Katedralu je podigao 857. godine car Lodovik II. Srednja lađa počiva na prekrasnim mramornim kolonama, a dvije sporedne na zidovima. Ispod glavnog oltara počiva tijelo sv. Purpurina mučenika. Od 8 sporednih oltara ističe se oltar na kome se čuva Presveti oltarski sakrament i drugi na kome se štiju mnoge relikvije. Prekrasni su i: prezbiterij, kanonički kor i mramorni oltar posvećen Bogorodici. Bazilika je zaista prekrasna, jedino joj odgovara namještaj, jer iako je lijep, nije dragocjen kako zahtijeva sama građevina. Dužnost je grada da se za to pobrine, ali je nemaran. Prihodi su katedrale skromni te da ne doprinose biskup i kanonici, ona bi se raspala (III). Biskup je obogatio kated-

134 Sveti Mohor i Fortunat bili su, prema drevnoj legendi, učenici sv. Marka evanđelista, osnivača akvilejske biskupske stolice. Oni su bili prvi vjerovjesnici na istarskom poluotoku. Legenda o njihovu mučeništvu za vrijeme cara Nerona (54—68) nastala je negdje u 9. stoljeću i ušla u razne kodekse 11. i 12. stoljeća. Prema dosadašnjim arheološkim i povijesnim svjedočanstvima, ne može se dokazati pojava kršćanstva u Istri u apostolsko doba, ali se ono svakako pojavilo tijekom 2. a oko sredine 3. stoljeća već je hijerarhijski djelovalo. Uspo. G. CUSCITO, *Cristianesimo*, passim; CCP 6, str. 1; CCP 12, str. 1.

135 Vidi bilj. 14 i 36.

136 Sv. Maksimijan, Istranin i ravenki nadbiskup (546—556), za vrijeme tzv. Troglavog raskola ostao je vjeran papi, za razliku od istarskih biskupa po kojima se raskol prozvao istarskim. Maksimijan je bio podigao u Puli prekrasnu baziliku prozvanu Sancta Maria Formosa. Usp. G. CUSCITO, *Cristianesimo*, passim; Leksikon, *Istarski sveci*, str. 273.

ralu antependijima, baldahinom, kaležima i misalima, kao i novom mramornom propovjedaonicom (IV). Unutrašnjost katedrale podijeljena je na 3 lađe. Krovna konstrukcija počiva na 20 mramornih stupova. Ima 9 oltara, ali nisu svi mramorni. Svi su oltari ukrašeni vrijednim križevima, svijećnjacima, lampadama i drugim ukrasima. Odskaču glavni oltar i onaj Presvetoga, jer su izrađeni iz grčkog i kararskog mramora kao i stupovi i kipovi. Oba je podigao biskup o svom trošku. On je dao oslikati zidove prostranog prezbiterija biblijskim prizorima (VII, VIII).¹³⁷ Katedrala, ta krasna i drevna građevina, bila je donedavna gotovo zapuštena, ali se polako obnavlja, obogaćuje i ukrašava doprinosima biskupa i bratovština. U zadnje je vrijeme biskup dao urediti i obnoviti stari kor i svetište (VIII). Katedrala ima 10 oltara, veliko svetište, orgulje, više grobnica, bogato opremljenu sakristiju i groblje (II—IV). U katedrali se posebno štiju relikvije sv. Bazilija, Salomona, Demetrija, Jurja, Teodora, Flora i Purpurina (II). Štiju se i ove svete moći: sv. Otona franjevca i mučenika, sv. Ivana Krstitelja, sv. Barnabe apostola, sv. Marije Magdalene, Nevine djece, Svetoga Križa i groba Isusova, sv. Franje Asiškoga i druge (III, VI). Osim nabrojanih postoje i štiju se i ove relikvije: predragocjene Krvi Isusove, trnove krune, spužve, betlehemske jaslice, odijela sv. Bogorodice, kala kojim je Isus izliječio slijepca, stola iz Kane Galilejske, sv. Barnabe apostola, sv. Grgura Velikog, sv. Marcelina i Klementa, sv. Blaža, sv. Ignacija, sv. Severa, sv. Lazara, sv. Nikole biskupa, sv. Mohora i Fortunata, sv. Kristifora, sv. Eufemije, sv. Pavline, sv. Korone, sv. Kristine i učenica sv. Uršule mučenice, sv. Klare i Agneze te sv. Jeronima (V, VII, VIII). Više je tih svetih moći zajedno s ovjerama pronašao biskup kad je pred dvije godine (V) premjestio glavni oltar u sredinu svetišta i na njegovo mjesto uza zid smjestio orgulje (V—VI). A biskup Marcello, odlučivši da položi u neki mali sarkofag na sporednom oltaru tijelo sv. Purpurina mučenika, dar pape Aleksandra VII, ugodno se iznenadio kad je u njemu pronašao relikvije sv. Teodora, Jurja, Jurja i Demetrija mučenika, sv. Bazilija Velikoga, sv. Flora, pulskog biskupa, i sv. Salamuna, kralja ugarskoga. Biskup je gotovo uvjeren da je sarkofag patronata biskupa Orsinija bio prazan, budući da je gradom kolala predaja da su Đenovljani, zaraćeni s Mlečanima, 1380. godine oteli i svete moći zajedno s drugim dragocjenostima iz katedrale i grada. Zato su s vremenom pale u zaborav spomenute relikvije, te im se više nije iskazivalo nikakvo štovanje. Bilo je nezamislivo za ona vremena da bi Đenovljani kao pobjednici ostavili u Puli tijelo sv. Jurja, koji je bio zaštitnik njihove Republike! Skinuvši poklopac sarkofaga, biskup je ugledao 5 kapsula iz čempresovine, ukusno izrađenih i sa službenim ovjerama svetih moći. Tada se biskup, iznenađen i ganut do suza, duboko poklonio i, obuzet neopisivom radošću, počeo je kao ono nekada David igrajući klicati da je riječ o čudu Božje providnosti. Zatim je oglasio izvanredne svečanosti, ukrasio oltar i opet onamo pohranio pronađene relikvije (III, VI). Nedavno je sadašnji biskup o svom trošku dao izraditi za pohranu i štovanje spomenutih relikvija novi sporedni oltar i kipove od bijeloga istočnog mramora (VI).

Biskup je obnovio siromašnu sakristiju (II), ukrasio ju je i obogatio sjedalica-
ma, ormarima, svetačkim slikama, ruhom, pluvijalima, zlatom vezenim misni-

137 Mirabella Roberti smatra da su tragovi oslikanoga prezbiterija starijega datuma (*Il duomo*, str. 27).

cama i dalmatikama u svim bojama, srebrnim svijećnjacima i kaležima (VII—VIII).

Katedralni se zvonik počeo iz temelja graditi, a prekrasna zvona moraju još šutjeti (II). Biskup se latio zamašnoga posla oko izgradnje zvonika za prekrasna zvona, koja već 38 godina leže u blatu, ali postoji nada da će ona za idući Vazam svečano zabrujati na novom zvoniku, koji se gradi sav od tesanoga kamena. Gradnju je bio započeo biskup Corneani u blizini ruševina starog zvonika, ali je ona stala na visini od jednog koraka. Po nagovoru stručnjaka trebalo je porušiti započetu gradnju kao nesolidnu, iznova započeti iz temelja i promijeniti sam nacrt zvonika.¹³⁸ Narod je izgradio vapnenice i ispekao vapno, ribari su izvadili i dovezli pijesak, seljaci kamen, ali radna snaga guta goleme svote novca. Biskup je već potrošio svoje zalihe, bratovštine žrtvuju svoj dio, kanonici nešto, pučani moguće, bogati malo i gradnja ipak napreduje (III). Daljnja gradnja zvonika zahtijeva mnoge izdatke, ali biskup neće odustati od pothvata (IV). Gradnja se monumentalnoga zvonika nastavlja (VI) uz djelomičnu pomoć kanonika, bratovština i naroda (V, IX). Veličanstven je katedralni zvonik konačno dovršen pretežno biskupovim sredstvima (IX).

U neposrednoj blizini katedrale nalazi se velika biskupska palača, koju je biskup spasio od rasula potrošivši više od 1.500 dukata (II). Biskup je oteo zubu vremena i iz temelja obnovio svoju rezidenciju izgradivši nove stepenice i ulaz, više soba i kancelarija (III). Za temeljitu obnovu svoje palače i razne dogradnje i podizanje nove kapele (III—VI)¹³⁹ biskup je uložio oko 20 tisuća škuda (V).

Stolni kaptol ima 11 kanonikata i 14 i po nadarbina te 2 časti: arhidakonat, koji je uvijek pridržan Svetoj Stolici, i skolastikat, koji je uvijek pridržan ordinariju (II—IX). Službu penitencijara biskup redovito povjerava jednom kanoniku. Skolastik podučava klerike u gramatici i u gregorijanskom pjevanju (II, IV—VIII). Imenovanje svih kanonika pridržavano je 8 mjeseci u godini Svetoj Stolici, a 4 biskupu (II—VII, VIII—IX). Kanonici međusobno izabiru župnika a biskup ga uvodi u službu (II—IV, VIII). Pojedini kanonički prihodi zajedno s distribucijama iznose oko 200 mletačkih dukata na godinu (II—V). Generalni inkvizitor za Istru uživa jednu kanoničku nadarbinu i 30 dukata iz distribucija, a biskup i katedralna sakristija po jednu i bez distribucija (III—IV, VIII—IX). Kanonik penitencijar uz redovitu nadarbinu ne prima drugih prihoda za službu. Arhidakon osim redovite nadarbine i distribucije prima na račun kaptolske časti desetinu iz Loborike ili iz Štinanja u vrijednosti od oko 20 dukata (III—IV) ili najviše do 40 dukata (V). Generalni inkvizitor sada živi u Kopru (II, IV), a sakristijskom nadarbinom upravljaju gradske vlasti (IV). U katedralnom bogoslužju zajedno s kanonicima sudjeluje još do 8 drugih svećenika i klerika (II) te neki nadarbenici, razni svećenici i klerici (VII—IX).

138 Prema biskupovu pisanju katedralni je zvonik bio dovršen 1726. Usp. i bilj. 75.

139 Nova je kapela obnovljena krstionička crkva ili njezin dio. O njoj izvještava i biskup Saraceno (bilj. 56). Čini se da je krstionička crkva bila već ranije napuštena, a današnju krstionicu u katedrali dao je izraditi biskup Saraceno, ili koji raniji biskup, koristeći dijelove starog baptisterija, a ne biskup Bottari, kako je zaključio Mirabella Roberti (*Il duomo* str. 23). Biskup Saraceno doslovno izvještava 1628: »Unicus adest in Civitate fons Baptismalis videlicet in Cathedrali.« Biskup Testa prvi spominje krstionicu 1620. te se iz konteksta može zaključiti da se to odnosi na novu nutarnju krstionicu, jer je nabraja nakon orgulja i kora.

Pulski samostani. U samostanu sv. Teodora živi 20 benediktinki; u franjevačkom samostanu i prekrasnoj crkvi sv. Franje, gdje se štuje sv. Oton, djeluje do 6 konventualaca; u augustinskom samostanu s crkvom Majke Božje živi 6 monaha; u samostanu na otoku Verudi Bogu služi do 10 redovnika male braće (II). Ima 12 gradskih i prigradskih crkava zajedno sa samostanskima (III—IV). Augustincima pripada crkva Gospe od Milosrđa. Crkva je ukusno građena i dolično opremljena: ima sakristiju, više oltara, orgulje,¹⁴⁰ zvona, namještaj i sliku čudotvorne Gospe, čije se suze čuvaju uz posebno štovanje građana (III, VII).¹⁴¹ Konventualci se diče crkvom sv. Franje. Veliko je to zdanje i prekrasna građevina s bogatim oltarima, od kojih je biskup dao podići iz mramora onaj u čast sv. Antuna Padovanskog i urediti onaj u kome se čuva tijelo sv. Otona, mučenika konventualca (III). Sada crkvu rese krasna sakristija, plemenita zvona, osrednji namještaj, vlastito groblje i samostan, gdje 5—6 redovnika uzorno živi pošto je pomoću svjetovne vlasti bio protjeran neki buntovnik (III). Benediktinke se brinu za crkvu sv. Teodora mučenika: crkva je vrlo ukusno opremljena i posjeduje ove relikvije: trn iz Isusove krune (II—III) i zub sv. Andrije apostola (VII). Na otočiću izvan grada postoji Gospina crkvica za koju se brinu franjevci (III). Izvan gradskih zidina ističu se opatije sv. Mihovila i Svete Marije (II). Postoje 3 opatije, zapravo 3 siromašne crkve, koje su nekada pripadale benediktinskim samostanima (III—IV). Opatija svete Marije de Caneto pod patronatom je prokuracije sv. Marka u Veneciji. Tu je baziliku podigao 546. godine sv. Maksimin (sic) Pulski kao ravenki biskup i darovao je monasima sv. Benedikta, kako je to zapisao Baronio (III). Crkvu sv. Franje resi tijelo sv. Otona. Njega je sv. Franjo bio poslao zajedno s četvoricom franjevaca u Afriku radi širenja kršćanstva te je ondje podnio mučeničku smrt za vrijeme kralja Miramolina (V, VII).¹⁴²

U gradu postoji i jedna pravoslavna crkva u kojoj neki monah bazilijanac održava bogoslužje za Perojce (II). Uz crkvu sv. Nikole žive dva pravoslavna svećenika i jedan klerik i oni se brinu za žitelje Peroja. Jedan se od spomenutih svećenika smatra pravoslavcem, drugi se priznaje katolikom (III). Jedna od 12 pulskih crkava pravoslavnog je obreda i u njoj pravoslavni Perojci primaju sakramente (IV).

U gradu postoji 10 bratovština i hospital za siromahe i bolesne: one se brinu za svoje crkve ili oltare, a ona sv. Tome uzdržava i hospital za siromahe i bolesne (II).

Grad nema sjemeništa i budući da nema tko poučavati mlade, biskup se pobrinuo da se imenuje učitelj kome je Senat dodijelio plaću od 84 dukata na teret svih bratovština (II). U gradu ne postoji niti je postojalo sjemenište, a u Rijeci isusovci vode kolegij i sjemenište. Javne škole djeluju u Puli, Vodnjanu i Labinu (V). U Puli je nemoguće otvoriti sjemenište zbog nezdrava zraka (VI, VII), a riječki isusovci vode ne samo sjemenište nego i kolegij i u njima poučavaju i

140 Biskup spominje ranije orgulje, jer sadašnje potječu od 1865. Usp. G. RADOLE, *L'arte*, str. 112.

141 Nakon navodnog Gospina ukazanja bila je ovdje podignuta 1388—1389. zavjetna crkva i kasnije izrađena slika čudotvorne Gospe.

142 U biskupovo vrijeme prevladavalo je mišljenje da je bl. Oton bio mučenik. Usp. Marin OREB, *Blaženi Oton iz Pule*, Zagreb, 1983, str. 35—42.

odgajaju do 500 pitomaca (VII). Nema dokaza da je u Puli postojalo sjemenište, ali ipak djeluje jedan učitelj kao i u Vodnjanu i u Labinu (IX).

U gradu se već više godina nije mogla održati sinoda, budući da je svećenicima iz carskog dijela biskupije zabranjeno sudjelovanje (II—III), a nema ni nade da će se ona moći održati, jer austrijske vlasti ne dozvoljavaju da onaj kler sije doći u Pulu, a vjerojatno bi tako postupile i mletačke vlasti ako bi se sinoda održala u carskom dijelu biskupije (IV). Sinoda se nije održala već oko 50 godina zbog obostrane državne zabrane kleru da prelazi granicu (V—VI).

BISKUPIJA

Pulska je biskupija sufragan akvilejskog patrijarhata (III—VII). Nemoguće je sastaviti redosljed pulskih biskupa i opisati osnutak same biskupije, jer su Đenovljani 1380. opustošili svu istarsku pokrajinu, surovo se okomili na Pulu i, uz ostalo, uništili sve crkvene arhive i dokumente. Za sv. Tomu ne zna se kada je živio kao pulski biskup, dok je za biskupa Isaciusa poznato da je živio za vrijeme pape Vigilija 546. godine.¹⁴³ U daljnjoj kronologiji bisupa zjapi velika praznina do 1326, kada se spominje biskup konventualac fra Antun. Od tada pa do svoga biskupovanja biskup je uspio dokumentarno nanizati 20 prethodnika (III). Nema točnih podataka o tome kada je bila osnovana biskupija, budući da su Đenovljani 1380. opustošili grad te spalili i odnijeli arhive. Tako u kronotaksi pulskih biskupa postoje podaci o jedva 25 prethodnika, dok su ostali ubrojani u zbor blaženih, a Vergerije, zaražen Lutherovim zabludama, trpi u paklu (IV).

Biskupija se proteže u dužini od 90 milja (III), odnosno od 100 milja (V—VI) i prepolovljuje ju austrijsko—mletačka državna granica (V—VI). U biskupiji postoje: 43 župne, 10 zbornih, jedna katedralna i 238 ostalih crkava. Svih kanonika ima 63, arhiđakona 3, opata mitronosca 3, kapelana 14 i oko 300 ostalih svjetovnih svećenika i klerika. Slijede 2 samostana benediktinki i 9 samostana redovnika raznih redova, 5 hospitala, 198 bratovština, 3 opatije i 6 feudatara biskupske menze. Diljem biskupije živi više od 40 tisuća stanovnika (II). Svih župa, zajedno sa zbornima i katedralom, ima 43, kanonika ima 66, svećenika 300, klerika 100, svih žitelja 50 tisuća i 200 bratovština (III). Statistički podaci biskupije glase: 43 župne crkve, ubrojivši i 10 zbornih, oko 200 područnih i poljskih crkava, oko 200 bratovština, 11 samostana, 2 opatije, 6 slobodnih nadarbina, 6 hospitala, 66 kanonika, 300 svećenika, 70 klerika i 40 tisuća žitelja (IV). Širom biskupije postoji oko 300 manjih crkava, više od 300 bratovština, 2 opatije — jedna pod patronatom Svete Stolice, druga sv. Marka u Veneciji — zatim 6 hospitala, 77 kanonika, 6 nevezanih beneficija, 11 samostana, oko 400 svećenika, barem 100 klerika i oko 50 tisuća duša (V, VIII). Svih zbornih crkava ima 10 ukupno s ukupno 66 kanonika, svih župnih crkava ima 43 i sve su one, osim 8 na Puljštini, laičkog patronata. Svih svećenika ima oko 300, a stanovnika 100

143 Više je crkvenih povjesničara pisalo o kronotaksi pulskih biskupa i svi uglavnom započinju redosljed s Antunom, odnosno s Venerijem 501. ali nitko ne navodi kao protubiskupa sv. Tomu. Usp. G. CUSCITO, *Cristianesimo*, str. 279. *Crkva u Istri* (str. 20) preuzela je Babudrijevu kronotaksu.

tisuća (sic) (VI). Uz ranije navedeno ima 5 hospitala, 200 svećenika i 100 klerika (VII). Broj žitelja porastao je u biskupiji na 70 tisuća (VIII). U biskupiji postoje 42 župe zajedno sa zbornima (IX).

Svi zborni kaptoli uživaju pravo izbora kanonika, izuzevši Vodnjan, gdje zajednica bira 3 kanonika, ali je odlukom pape Pija V. izbor jednog kanonika bio pridržan biskupu kao i izbor župnika iz kruga kanonika. Kanoničke nadarbine iznose svuda oko 100 škuda godišnje (V). Svi su kanonikati patronatskog prava dotičnih kaptola ili zajednica uz biskupovo uvođenje u posjed. Pojedinačni kanonički godišnji prihodi dosižu vrijednost do 200 dukata i više, jedino riječki ne prelaze 60 dukata. Pravo na distribucije uživaju oni kanonici koji prisustvuju bogoslužju i oni koji su spriječeni zbog bolesti ili neke službe (VI).

Sav narod u biskupiji ispovijeda rimokatoličku vjeru, izuzevši pravoslavno selo Peroj (II—IV, VIII). Iako u Peroju živi katolički župnik, većina žitelja prima sakramente u pulskoj pravoslavnoj crkvi sv. Nikole (VI). U biskupiji nema heretika ni nevjernika. Redovito se katehezira i propovijeda svake nedjelje i blagdana u katedrali i u svim župnim crkvama, a nemarne je župnike biskup ozbiljno opomenuo. Gotovo je u svim gradićima govorni jezik talijanski, a u nekim se seoskim župama obavljaju časoslov i pjevana misa na ilirskom jeziku (II). Općenito se u biskupiji govori talijanski, ali se u nekim mjestima upotrebljava ilirski jezik i u pjevanim misama, konkretno u pjevanju Slave, Vjerovanja i predslavlja, poslanice i Evanđelja (III). Kler u mletačkom dijelu biskupije održava mjesečne susrete i rješava kazuistiku, dok se tih obveza ne drži kler u austrijskom dijelu biskupije, gdje je biskupu oduzeta jurisdikcija (II). Biskup je obvezao kanonike, svećenike i klerike čitave biskupije da se dvaput mjesečno sastaju za rješavanje moralnih slučajeva te da se u došašću i u korizmi vjernicima održavaju nagovori u katedrali, u zbornim i u većim župnim crkvama, a u manjim župama da sami župnici propovijedaju nedjeljom i blagdanom. I sam biskup često propovijeda i sve poduzima da se katehizira svuda u biskupiji kako bi po koja mrvica pala sa stola i djeci kao ono nekada Lazaru (III, V—VII, IX). U mletačkom dijelu biskupije rastu stega i bogoslužje. Svi župnici redovito katehiziraju i propovijedaju svake nedjelje i blagdana i sve su crkve, izuzevši neke najsiromašnije, dobro opremljene za službu Božju, osobito zborne u Vodnjanu, Labinu i Barbanu, ali i njih nadilazi katedrala cara Lovodika iz 857. godine.¹⁴⁴

Kad treba, međutim, govoriti o crkvenoj stezi u austrijskom dijelu biskupije, žalost i tjeskoba stežu biskupovo srce! Tamo, na žalost, i revniji župnici i svećenici zapostavljaju duhovne obveze i bave se svjetovnim poslovima. Bolno se doimlje zapuštenost nekih crkava koje su više na ruglo negoli na čast — oltari bez ukrasa, pocijepano ruho i paramenti, Presveto bez vječnoga svjetla, nemarni župnici, svetogrdni svećenici, klerici bez odgoja, mnogo sablazni, razne odvratnosti, učestale zloupotrebe sakramenata, bezbrojna praznovjerja. Stanje bi se popravilo kad bi biskup mogao kao i u mletačkom dijelu vršiti svoju juris-

144 Car Ludovik (855—875) materijalno je pomagao biskupu Andegisu ili Handegisiusu (855—862) prilikom temeljitog preuređenja katedrale. Isti je car 859, u dogovoru s papom istarske biskupe potčinio akvilejskom patrijarhatu. Usp. P. KANDLER, *Fausti*, str. 10; M. MIRABELLA ROBERTI, *Il duomo*, str. 17. Vidi i bilj. 52.

dikciju i stvarno, a ne samo formalno, obavljati kanonske pohode župa i kad carski dvor, privržen nekoj krivoj politici, ne bi suzbijao crkvenu slobodu¹⁴⁵. Tako na svaki biskupov zahtjev za kanonski pohod nabroji tolike zapreke i ograničenja, da već 19 godina nije mogao pohoditi onaj kraj kao ni njegovi prethodnici punih 18 godina. Stoga nije nimalo čudno što crkvena stega srlja u sve gore stanje (VII). Crkve u mletačkom dijelu uglavnom su dobro opremljene za službu Božju. U mnogima počivaju tijela svetih mučenika i druge relikvije: treba napomenuti da tijelo sv. Fabijana počiva u Vodnjanu, sv. Justa u Labinu i sv. Lorencina u Šišanu (VII). Uz katedralu ističu se po dragocjenostima zborne crkve u Vodnjanu, Barbanu i Labinu (VIII). Nešto slično ne može se tvrditi za mnogobrojne crkve u austrijskom dijelu, za koje biskup ne zna štuje li se više Dagon¹⁴⁶ ili kovčeg Zavjeta (Arca). Biskupu je naprosto neugodno kad mora izvještavati o crkvenoj stezi: pustoš u nekim crkvama može se usporediti s razrovanom ulicom, a neki svećenici zanemaruju duhovnu službu i bave se trgovinom i drugim nedopustivim poslovima te zakopavši primljene talente miješaju svetogrđa i žrtve, vjeru i koristoljublje i, kao nekada Levijevi sinovi, prisvajaju bolje dijelove zasladajući tako sebi život. Biskup je nemoćan da išta poduzme, jer mu je kao strancu vlast sputana dekretima bilo carskog dvora iz Beča bilo komore iz Graza, a kad jednom kao nekada Petru budu ispali ti lanci, biskup će imati prepune ruke posla za vrijeme kanonskoga pohoda župa. Biskup već 25 godina vodi ovu biskupiju i punih 20 godina živi u nadi da će moći pohoditi spomenute župe, ali i ta će dozvola biti besadržajna vrati li se sve u ranije stanje, kao i negda jordanske vode nakon prijelaza kovčega! Jedino je Rijeka poštedena od navedenih negativnosti zahvaljujući marljivom radu i zalaganju isusovaca. Svih tih negativnosti nema u mletačkom dijelu biskupije, jer biskup sve prati budnim okom te sve ispravlja blago i neprimjetno, ali i oštro i odrešito kad god ustreba, osobito kad je u pitanju dijeljenje sakramenata, katehiziranje, propovijedanje i sudjelovanje klera na dvomjesečnim skupovima (VIII).

Prihodi biskupije iznose oko 1.000 rimskih škuda godišnje, a sastoje se od desetina, poreza, ribolovišta, kanoničke nadarbine, raznih zemljišta i drugih izvora (II), zatim od najma nekih otočića i prava uvođenja u posjed crkvenih feuda šestorice plemića. Ti plemići za obveznu zakletvu vjernosti i posluživanja kod pontifikalnih misa prilično smanjuju biskupove prihode od infeudiranih dobara (VIII). Svi su izvori biskupovih prihoda u mletačkom dijelu biskupije, dok iz austrijskoga dijela biskup nema nikakvih prihoda (V). Biskup živi vrlo skromno i gotovo bez posluge, te je jedino tako uspio svojim приходima, koji ne nadilaze 1.000 škuda godišnje, poduzeti sve one zahvate koji su drugdje navedeni (IV—V) i usto pomagati siromahe (V).

145 Vidi bilj. 66 i 126.

146 Dagon je bio bog Filistejaca, a Kovčeg saveza bio je predmet židovskog bogoštovlja i vidljivi znak Božje nazočnosti i moći u vodstvu izabranoga naroda (Biblijski leksikon).

RIASSUNTO

Pola, città fondata dai legendari Colchi verso il 1200 a. C., castelliere protostorico, poi colonia romana, fu chiamata dai Romani Pietas Julia e Julia Pola. Il cristianesimo si diffuse a Pola molto prima dell'editto di Costantino (313) ed aveva scatenato il furore dei persecutori tra le cui vittime spicca il giovane protomartire San Germano (284). Pola presenta nel suo duomo attrezzature episcopali con alcuni resti epigrafici e con due preziosi reliquiari paleocristiani almeno dalla fine del sec. IV, ma il primo certo vescovo di nome Antonio si ricorda l'anno 507—510.

Le relazioni ad liminam dei vescovi di Pola trattano vari argomenti e fatti storici, religiosi, morali, economici, politici, diplomatici nel lasso di tempo dal 1592 al 1802 in cui si sono susseguiti ben 17 vescovi, cioè i fratelli Claudio e Cornelio Sozomeno, Uberto Testa, Innocenzo Serpa, Rodolfo Sforza, Giulio Saraceno, Marino Badoer, Luigi Marcello, Gasparo Cattaneo, Ambrogio Fracassini, Bernardino Corniani, Eleonora Pagello, Giuseppe Bottari, Lelio Contessini, Giovanni Balbi, Francesco Polesini e Giovanni Juras. Nell'Archivio Segreto Vaticano si concervano 47 relazioni di varia portata e contenuto sullo stato della diocesi, una vera miniera di notizie, fatti e avvenimenti, un materiale archivistico e documentario di grande valore dato che l'Archivio vescovile di Pola è andato quasi completamente disperso e distrutto.

Fatti salienti trattati dai vescovi sono: lo spopolamento e la desolazione della diocesi causati dalla peste, dalle guerre e dal clima malsano che molestava specialmente Pola; il difficile addattamento e la simbiosi di nuove genti trasportate dalla costa orientale del Mediterraneo, i loro usi e costumi; il logorio ed il conflitto con i fuggiaschi di religione greco ortodossa tra i quali sono riusciti a conservare la propria identità socio-religiosa e nazionale i Montenegrini insediatisi a Peroj; lo stato personale ecclesiastico, l'amministrazione civile ed ecclesiastica, gli antagonismi politici tra gli Austriaci e Veneziani le cui conseguenze erano presenti, anzi catastrofiche per la diocesi durante il Settecento dato che il confine politico spaccava la diocesi di Pola in due tronconi; le conseguenze del protestantesimo al quale aveva aderito anche il vescovo locale Giovanni Vergerio; la mancanza di clero istruito essendo impossibile l'esistenza di un seminario, la penuria di libri liturgici specialmente glagolitici, la bassa coltura religiosa e l'analfabetismo del popolo; le pesanti prestazioni feudali specialmente nell'Istria austriaca; infine lo smembramento dalla diocesi imposta nel 1784 dalle autorità statali e approvato dalla Santa Sede nel 1788 come pure le ingerenze della Serenissima negli affari strettamente ecclesiastici e le morse dell'assolutismo austriaco culminante con il giuseppinismo.